

Emilio MARIN, Amanda CLARIDGE, Marija KOLEGA, Isabel RODÀ

SKULPTURE IZ AUGUSTEUMA NARONE (NEIZLOŽENE I NEOBJAVLJENE 2004.)*

UDK 904.73](497.5 Opuzen) "652"
Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen: 6. 06. 2009.
Rukopis odobren: 16. 09. 2009.

Emilio Marin
Veleposlanstvo Republike Hrvatske
pri Svetoj Stolici,
Vatikan, Italija

Amanda Claridge
Royal Holloway University of
London, Surrey TW20 OEX, UK

Marija Kolega
Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest umjetnosti
Zadar, Hrvatska

Isabel Rodà, Institut Català
d'Arqueologia Clàssica,
Tarragona, Espanya

Pet statua (br. 5 i br. 9-12), otkriveno 1995., na južnoj strani cele Augusteuma, u Naroni, zajedno s najbrojnijom skupinom skulpture pronađene u Augusteumu, interpretiraju se kao: Julija (?). Lucije i Gaj Cezar. Germanik. Druz. Zajedno sa skulpturama koje su ranije već objavljene, bile su postavljene u Augusteumu u četiri faze. Otvorene zgrade za vrijeme vladavine Augusta (oko 10. god. pr. Kr.): statue Augusta u oklopu (br. 13). Livije? (br. 6). Agripe (br. 7). Oktarije? (br. 3) i konačno. Julije? (br. 5), ova posljednja ne nakon 2 god. pr. Kr. a nju su kasnije slijedile statue Lucija i Gaja Cezara (br. 9-10). Tiberijera vladarina: statua u oklopu Tiberija (br. 17) i statua Oxford-Opuzen Livije. Narudžba kipova Germanika (br. 11) i Druza (br. 12). postavljanje statua na dra nova pročuška zidanog postamenta. Klauđijera vladarina: statua Klauđija (br. 14). Agripine maior? (br. 2). Agripine minor? (br. 1) i Antonije minor? (br. 4). Statua Klauđija, postavljena na najistočnijem dijelu sjevernog zidanog postamenta, kao i identificirani kipovi, njegova brata Germanika (br. 11) i Druza (br. 12), sada su premještene nasuprot iste, na istočnom kraju južnog zidanog postamenta. Početak flajterskog doba: statua Vespazijana (br. 8).

Ključne riječi: Narona, Augusteum, skulpture, Julija (?). Lucije i Gaj Cezar. Germanik. Druz

UVOD

Narona (danas Vid kod Metkovića), rimska kolonija u delti rijeke *Naron/Naro* (Neretva), poznata je po lokalitetu Plečaševe štale, u centru Vida,¹ gdje je zahvaljujući istraživačkom projektu, oko petina Augusteuma istražena 1995., dok je ostali dio iskopan 1996.² Hram smo datirali oko 10. god. pr. Kr.,³ dok smo njegovo rušenje smjestili između kraja IV. i početka V. st.⁴

Posljednje dvije skulpture (br. 3 i br. 4), obje od penteličkog mramora, koje su bile restauratorsko-konzervatorski obradene i objavljene u tom smislu na hrvatskom jeziku, u časopisu splitskog Arheološkog muzeja 2005., s bogatim fotografskim prilozima (vidi ovdje daljnji tekst i slijedeću bilj. 6), objavljene su i znanstveno potpuno na isti način kao i devet skulptura 2004. (premda tada nisu ušle u sastav izložbe i s time povezanih publikacija) ali samo u jedinstvenom članku na talijanskom, odnosno,

* NARONA XVI - Iskopavanja Arheološkog muzeja - Split pod vodstvom Emilia Marina.

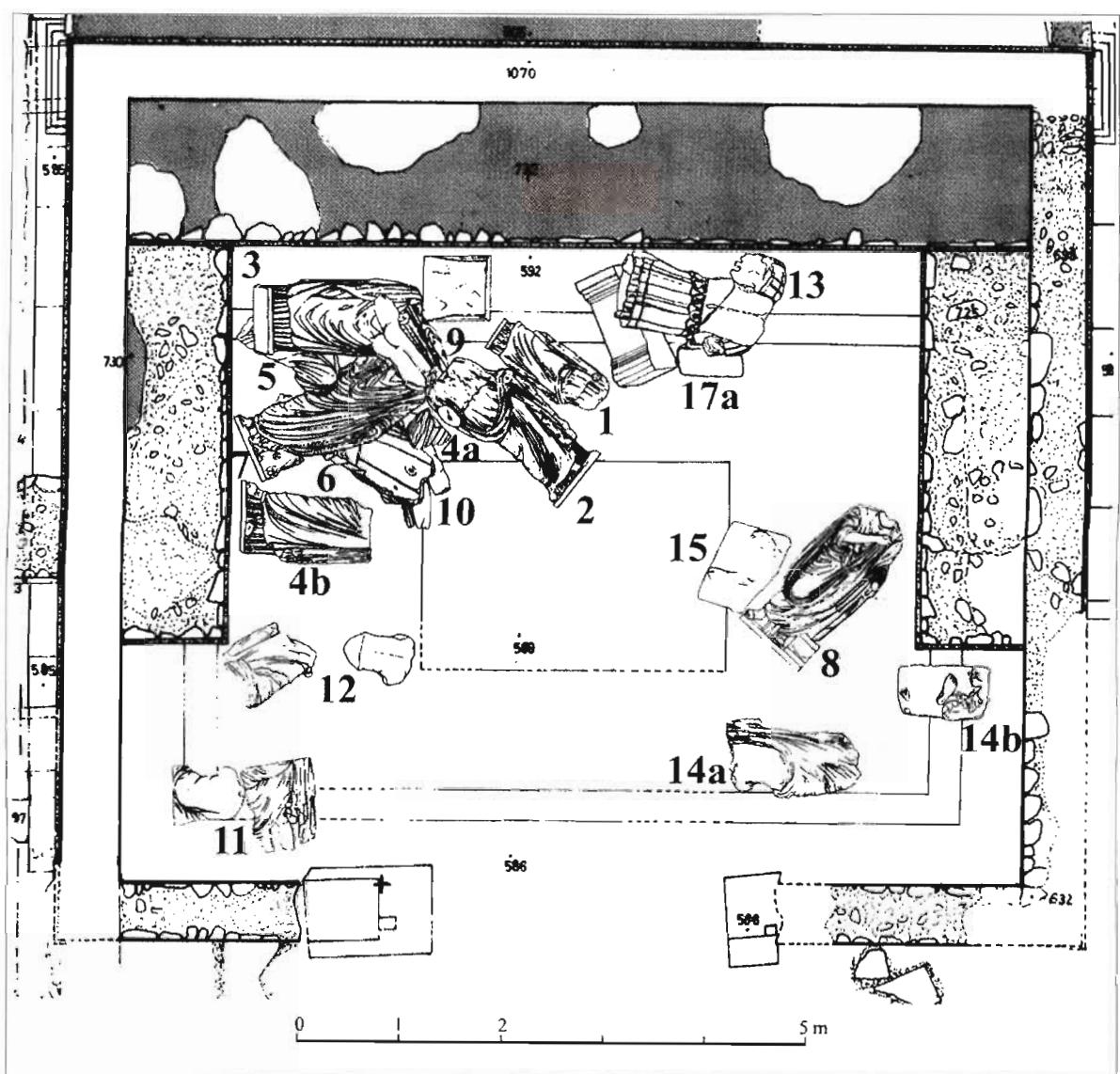
¹ Cf. E. MARIN et al., Narona. Zagreb-Opuzen 1999, pp. 1-5, 21-26, 63-74, 285-316.

² Izrešće je redovito objavljivao E. Marin, kako za dvije godine iskopavanja tako i za sljedeće godine, kada je bilo iskopano cijelo područje uokolo Augusteuma: usp. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinskog LXXVII-LXXXIX 1994-1996, pp. 545-547. Iskopavanje iz 1996.. E. Marin je odmah opisao i objavio u vidu osobnog dnevnika u zagrebačkom časopisu Kolo (Dnevnik - Otkrivanje tajne hrama. Kolo III 1996, pp. 5-64), a sljedeće godine u knjizi, u nakladi Matice hrvatske Are Narona. Zagreb 1997, pp. 71-174.

³ Cf. E. MARIN, The temple of the imperial cult (Augusteum) at Narona and its statues: interim report, in Journal of Roman Archaeology, XIV 2001, pp. 80-112.

⁴ E. MARIN et al., Augusteum Narone - Splitska siesta naronskih carera. Split 2004, pp. 13-20; E. MARIN et al., The Rise and Fall of an Imperial Shrine. Roman Sculpture from the Augusteum at Narona. E. MARIN - M. VICKERS (edd.), Split 2004, pp. 15-36; E. MARIN et al., Dio Augusto. La descoberta d'un temple romà a Croàcia / El descubrimiento de un templo romano en Croacia. E. MARIN - I. RODÀ (edd.), Split 2004, pp. 15-36, 324-329; E. MARIN et al., L'Augusteum di Narona. Roma ad di là dell'Adriatico. E. MARIN - P. LIVERANI (edd.), Split 2004, pp. 13-20.

Sl. 1. Kipovi bez glave pronađeni u Augsteumu tijekom iskopavanja 1995. i 1996.

engleskom i španjolskom jeziku, i to 2007., u časopisu Papinske rimske akademije za arheologiju, i pritom im je dana moguća atribucija: Oktavija i Antonia *minor*.⁵

Kip br. 3 bio je otkriven 17. lipnja 1995. u jugozapadnom uglu cele Augsteuma: očito je bio srušen sa zidanog postamenta i pao je preko kipa br. 5, na način da su mu ramena ostala prema gore, dok su mu noge, upravo zbog toga što su pale preko ramena kipa br. 5, ostale još više u visini (vidi sl. 1 i 2). Nama je očito, kako je kip br. 3 bio postavljen na zidanom postamentu, i to na početnom dijelu njegova proširenja, tj. na krajnjem dijelu izvornog postamenta.

Ako se uzmu u obzir i ikonografija i tehnika kojom je izrađen kip, kao i stilsko datacija u julijevsko-klaudijevsko doba, a u suodnosu prema njegovu upravo naznačenom smještaju (kip br. 5, kao što ćemo niže izložiti, možemo pripisati, možda, Juliji), kip br. 3 mogli bismo, možda, pripisati Oktaviji (Augustovoj sestri, 64.-11. pr. Kr.), dakle, radilo bi se o skulpturi koja je bila od samog početka u

Augsteumu Narone.

Kip br. 4 bio je otkriven razbijen u dva glavna dijela: donji dio br. 4b bio je prvi naden, 14. lipnja 1995., u središnjem dijelu južnog dijela cele, dok je, 19. lipnja 1995., bio naden gornji dio br. 4a (koji je, za razliku od donjeg dijela, imao leđa okrenuta prema gore), i to preokrenut među ruševine hramskih kipova, između skulptura br. 2, 9, 6 i 10, od kojih su posljedne dvije ispod gornjeg dijela kipa br. 4, odnosno 4a (sl. 1). Poviše je bio smješten grob br. 6. Nije medutim moguće ustvrditi točan smještaj kipa br. 4: na zidanom postamentu, u krajnjem dijelu njegova proširenja, ili pak izravno na mozaičkom podu.

Imajući u vidu ikonografsko-tehničku analizu, kao i stilsku dataciju u vrijeme kasnije od onog kipa br. 3, kao i spomenuti smještaj uz muške kipove br. 11 i 12, koje ćemo pripisati Germaniku i Druzu, kip br. 4 bi mogao biti pripisan Antoniji *minor* (Druzovoj ženi, Germanikovoj, Klaudijevoj i Livilinoj majci, 36. pr. Kr. - 37. po Kr.).

⁵ E. MARIN - A. CLARIDGE - M. KOLEGA - I. RODÀ, *Le due sculture inedite (nn. 3-4) dell'Augsteum di Narona: Oktavia e Antonia Minor*, in *Rend. Pont. Accad. Rom. Arch.*, LXXIX 2006-2007, pp. 177-203.

Sl. 2. Jugozapadni kut cele Augsteuma gdje su bile nadene skulpture br. 5 i 9 s nogama koje su ostale prema gore (izmedu njih je cijela skulptura br. 3 kojoj su noge takoder okrenute prema gore)

Pet neobjavljenih skulptura (br. 5, 9-12): Julija?, Lucije i Gaj Cezar, Germanik i Druz

Pet skulptura, koje ovdje objavljujemo (br. 5 i br. 9-12), nije bilo izloženo na izložbama postavljenima 2004.-2005. u Splitu, Oxfordu, Barceloni, Rimu - Vatikanski muzeji, ni u Zagrebu. Konzervacija i restauracija kipova iz Augsteuma bila je započela u Arheološkom muzeju - Split u jesen 1997. Za one statue, izložene i objavljene u katalozima spomenutih izložba, taj je posao bio završen u proljeće 2004., kao i za dvije statue navedene u Uvodu. Projekt, koji je vodio E. Marin, prije nego što je napustio mjesto ravnatelja Arheološkog muzeja - Split, u prosincu 2004., kad je prešao u Rim, trebao je biti nastavljen istom metodologijom i sa strane iste ekipe, koju su sačinjavali četvero autora ovog znanstvenog rada, kao i eksperti Arheološkog muzeja - Split za konzervaciju i restauraciju, pod vodstvom I. Donellija i B. Pendera. Metodologija, precizno ustanovljena nakon dugog istraživanja i međunarodne konzultacije, bila je primjenjena na kipove izložene na spomenutim izložbama, kao i na dvije statue navedene u Uvodu, dakle, publicirana u hrvatskim i međunarodnim edicijama,⁶ a da nije nikad bila dovedena u pitanje. Projekt nastavka rada na pet statua bio je potvrđen od Upravnog vijeća Arheološkog muzeja - Split i prosljeden Ministarstvu kulture Republike Hrvatske. Bez obzira na sve to, od 5. prosinca 2004. v. d. ravnateljica

Arheološkog muzeja - Split mr. sc. Z. Buljević, tada je promijenila odluke i sprovećala posao na drugi način.

Nakon četiri godine, pet statua je preneseno u novi Muzej Narone, inauguriran u ljeto 2007., nakon što ih je obradila druga ekipa drukčjom metodologijom. Međutim, četiri ovdje potpisana autora, nastavila su pripremu publikacije tih posljednjih statua iz Augsteuma Narone, bez obzira na - ni znanstveno, ni stručno, ni organizacijski verificiranu - promjenu postupka, koja je konzervaciji i restauraciji kipova oduzela znanstvenu komponentu. Stoga, iako više nije imao odgovornost za finalni rezultat prezentacije pet statua, sad u novom Muzeju Narone, potpisani ravnatelj projekta je odlučio ispuniti svoju zadaću i publicirati preostale statue, te izraziti svoju zahvalnost svima koji su ga pratili na tom putu do kraja. Posebno je htio zahvaliti Branku Penderu, svom najužem suradniku u Arheološkom muzeju - Split, kao i Hrvoju Manenici, ravnatelju novog Muzeja u Vidu, *in situ* Augsteuma, koji je omogućio da objavimo neke najnovije fotografije skulptura (crteže skulptura su izradili T. Šalov i Z. Podrug). Glede projekta gradnje paviljona *in situ*, potpisani je bio opredijeljen i zauzet od početka, neposredno nakon iskopavanja 1996., te je publicirao niz članaka u vezi s istim.⁷

Uzorci mramora statua su bili analizirani u odjelu za geologiju pri *Universitat Autònoma de Barcelona*.

⁶ I. DONELLI, Konzervacija i restauracija mramornih skulptura iz Augsteuma Narone (Summary); *The conservation and restoration of the marble sculpture from the Augsteum at Narona*, in *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, XCVII 2004 [Split 2005], pp. 309-311, figg. 30-38. A. ÀLVAREZ - VAREOÀ, *The analysis of the marble sculpture from the Augsteum*, in *The Rise and Fall cit.* (bilj. 4), pp. 167-174; ID., *Analisi de les escultures de marbre de l'Augsteum*, in *Divo Augusto cit.* (bilj. 4), pp. 167-174; ID., *Anàlisis de las esculturas de mármol del Augsteum*, *ibid.*, pp. 371-373.

⁷ Cf. E. MARIN, *La préservation et la conservation de la zone archéologique côtière de Split - Deux expériences personnelles Salona et Narona*, in *IVème Rencontres internationales Monaco et la Méditerranée*, Monaco 2007, pp. 121-126.

Sl. 3. Južni dio cele Augsteuma, gdje su bile nadene skulpture br. 11 i 12 (donji dio)

Sl. 4. Južna strana cele Augsteuma, gdje je bio naden gornji dio skulpture br. 12 (uocava se donji dio skulpture br. 4 i grob br. 5)

Pet statua je izašlo iz zemlje 1995., na južnoj strani cele Augsteuma, zajedno s najbrojnijom skupinom skulpture pronađene u Augsteumu (fig. 1). Naravno, također za interpretaciju i atribuciju ovih pet statua (br. 5 i br. 9-12), važe sve one premise, koje smo predstavili u našoj publikaciji 2004., u svezi sa skulpturama pronađenim u istom arealu (br. 1, 2, 6, 7),⁸ kao i za one publicirane 2007. (br. 3 i br. 4).

Te premise uglavnom su: (1) radi se o zatvorenom nalazu, budući da je iznad nalaza skulpture bila pronađena nekropolja iz VI. st.; (2) uvjereni smo da položaj statua, koji je otkrio arheolog, odražava njihov položaj, koji je uslijedio zbog rušenja hramskog sadržaja, krajem IV. st.⁹ Također je očito, kako je zidan postament, na kojem su statue bile smještene, bio proširen dvama dodacima, na južnoj i sjevernoj strani cele.¹⁰ Stoga smo mogli interpretirati pet bezglavih statua u dijakroniji s arhitektonskim i epigrafičkim nalazima. To je sve važilo i za kipove, publicirane također 2004., koji su bili nadeni na sjevernoj strani cele Augsteuma (br. 8, 13, 14, 17).¹¹

Skulptura br. 5 bila je nađena 19. lipnja 1995., točno u jugozapadnom kutu cele (fig. 2): očito je, nakon što je kip prevrnut sa zidanog postamenta, pao preko skulpture br. 7, tako da su njegova ramena ostala okrenuta prema gore, dok je skulptura br. 3 pala preko br. 5. Zaključujemo da je kip br. 5 bio smješten na zidanom postamentu, odnosno, na početnom ili na drugom sljedećem mjestu ekstenzije,

gleđajući od izvornog postamenta, tj. od zapada prema istoku.

S obzirom na rezultate analize ikonografije i tehnike, kao i stilističke datacije u julijevsko-klaudijevsko razdoblje, te u odnosu na spomenuti položaj (statua br. 7 atribuirana je Agripi), možda bismo mogli atribuirati, u odnosu na

⁸ MARIN et al., *The Rise and Fall* cit. (bilj. 4), pp. 103-129, 158-166; IIID. *Diro Augusto* cit. (bilj. 4), pp. 103-129, 158-166, 348-356, 365-368; IIID. *L'Augsteum di Narona* cit. (bilj. 4), pp. 38-43, 50-51.

⁹ Usp. P. LIVERANI, *Narona: la distruzione dell'augsteo*, in *Le regioni di Aquileia e Spalato in epoca romana*. Castello di Udine 2006, pp. 35-50.

¹⁰ Proširenje pripisujemo Dolabelli, namjesniku s kraja Augstorum i početka Tiberijevre epobe, ne isključujući potpuno i neki zbrat u doba Klaudija, cf. MARIN et al., *The Rise and Fall* cit. (bilj. 4), pp. 53, 56, 281, 282, 334, 336, 417; IIID. *L'Augsteum di Narona* cit. (bilj. 4), pp. 14, 82, 85.

¹¹ MARIN et al., *The Rise and Fall* cit. (bilj. 4), pp. 87-102, 130-157; IIID. *Diro Augusto* cit. (bilj. 4), pp. 87-102, 130-157, 344-348, 356-365; IIID. *L'Augsteum di Narona* cit. (bilj. 4), pp. 34-37, 44-49.

skulpturu br. 3 (hipotetička Oktavija), statuu br. 5 Trajani (Augustovo kćerki, Agripinoj ženi i, potom Tiberijevoj, koja je bila prognana 2. god. pr. Kr.).

Skulpture br. 9 i 10 nađene su 19. lipnja 1995., prema zapadu od središnje pozicije južnog dijela cele. Dok se kip br. 10 nalazio na podu, u najnižoj poziciji među srušenim kipovima, kip br. 9 je nađen na najvišem položaju, oba s ramenima okrenutim prema gore. Teško je međutim ustvrditi jesu li ti kipovi bili oboreni s izvornog zidanog postamenta ili sa njegova južnog proširenja. Očito su između dvije skulpture, br. 9 i 10, bile oborene skulpture br. 6, 7, 5 i 3. Iznad skulpture br. 10 nalazio se grob br. 6. Statua br. 9, ramenima, doteči onu br. 2.

Rezultati analize ikonografije i tehnike, kao i stilistička datacija u razdoblje nakon onog kojem pripadaju kipovi br. 11 i 12 (koje smo pripisali Germaniku i Druzu), ukazuju da skulpture br. 9 i 10 mogu biti interpretirane kao likovi Lucija i Gaja Cezara (*principes iuventutis*, preminuli 2. i 4. god. po Kr.)

Skulpture br. 11 i 12 su pronađene 14. lipnja 1995., razbijene, odvojene u dva glavna dijela. Oba dijela, i donji i gornji, kipa br. 11, su otkrivena u jugoistočnom kutu cele (fig. 3), i oba okrenuta prema gore. Umetak, paralelopiped od vavnenačke sedre, odgovarajući za spoj između dva dijela tijela, pronađen je u blizini. Iznad gornjeg dijela se nalazio grob br. 1 (fig. 4).¹² Donji dio kipa br. 12 je otkriven uz istočni kut postamenta u njegovu proširenju, dok je gornji dio, ledima okrenut prema gore, bio malo više prema centru cele. Iznad gornjeg dijela se nalazio grob br. 5.¹³ Nije moguće ustvrditi jesu li statue br. 11 i 12 bile smještene na zidanom postamentu, na krajnjem dijelu njegova proširenja, ili su pak bile postavljene izravno na mozaički pod (rupa na stražnjem dijelu donjeg bloka kipa br. 11 možda je služila za prilagodbu u kutu cele?). Ipak je vjerojatnija prva hipoteza.

Glava, koja bi se mogla pripisati kipu br. 11, bila je nadena razbijena u četiri komada, po dva i dva, u različitim dijelovima cele. Lice, tj. glavni dio portreta, bilo je nadeno malo više prema kutu cele, nedaleko kipa br. 7, 17. lipnja 1995., zajedno s ulomkom zatiljka. Ali treći komad, tjeme, bio je naden na suprotnoj strani hrama, 13. lipnja 1996., što ukazuje na bezobzirno rušenje u sjevernom dijelu cele, prema njezinu sjeverozapadnom kutu. Četvrti, važni, ulomak, brada, bio je naden u istom dijelu cele.¹⁴ Kada je bio otkriven ovaj portret od penteličkog mramora, odmah smo ga identificirali kao mogući portret Germanika (fig. 22), dakle, iz drugog desetljeća I. st. po Kr., ili pak mogući

portret njegova sina Nerona, u tom slučaju, iz trećeg desetljeća I. st. po Kr. Imajući u vidu rezultat izvanrednog nasilja, bilo bi moguće pomicati na prvotni smještaj kipa br. 11 i potom, neposredno nakon njega, i na smještaj kipa br. 12, na krajnji dio zidanog postamenta. Stoga bismo mogli pretpostaviti, prvo, skidanje glava, pa onda obaranje kipa br. 11 i konačno kipa br. 12.

Rezultati analize ikonografije i tehnike, kao i stilistička datacija u razdoblje nakon onog kojem pripadaju kipovi br. 9 i 10, te uzimanje u obzir i hipotezu o skulpturi br. 4, kao statui Antonije *minor* (Druzova žena, majka Germanika i Klaudija), ukazuju nam da muške kipove br. 11 i 12, možemo atribuirati Germaniku (sinu Druza *maior*; posinku Tiberija, umro 19. po Kr.) i Druzu. Ikonografsko proučavanje te statue, ide u prilog identifikaciji s Druzom *maior*, Germanikovim ocem i ocem budućeg cara Klaudija, a izgleda nam da se ista osnažuje i s opisom torza kojim se u kipu br. 12 uočavaju fizičke osobine odraslog čovjeka, za razliku od kipa br. 11, koji predstavlja mladića (ne isključujući međutim ni mogućnost identifikacije s Druzom *minor*).

Posljednje, fragmentarne, skulpture iz Augusteuma (br. 15-16, inv. n° 17+F 7, još jedan togat i portret)

Izvjestan broj preostalih i neobjavljenih ulomaka, budući da nisu bili integrirani u prezentaciju pet statua, različitu od one koja je prethodno bila primjenjena (cf. *supra*), ne daje dokaz za postojanje novih, drugih, statua u Augusteumu. Tim fragmentima možemo dodati tolike druge iskopane ulomke, koje nije moguće atribuirati pojedinim statuama (različito od onih ulomaka za koje smo dosad nastojali pronaći znanstvene poveznice sa skulpturama, pa smo ih stoga publicirali kao takve zajedno sa statuama); možemo stoga ustvrditi, da od svih ulomaka, koje nismo pripisali pojedinim objavljenim kipovima, samo sljedeći ulomci označavaju nove kipove, dodatne onima za koje smo ustvrdili da pripadaju Augusteumu:

Br. 15: baza s dva stopala

Baza, koja sadrži ostatke dva stopala, otkrivena 7. lipnja 1996.,¹⁶ u sjevernom dijelu cele (br. 15), od penteličkog je mramora (figg. 5, 26-27).¹⁷ Nije moguće ustvrditi redoslijed obaranja statue, kao ni mjesto njezina mogućeg položaja, ako je pak ista bila na zidanom postamentu. Nije, međutim, moguće isključiti njezin mogući smještaj izravno na mozaički pod. Ovu bazu ne možemo atribuirati

¹² Vidi plan grobora: MARIN et al., *The Rise and Fall* cit. (bilj. 4) p. 33. fig. 19; HDD., *Divo Augusto* cit. (bilj. 4) p. 33, fig. 19.

¹³ MARIN et al., *The Rise and Fall* cit. (bilj. 4) p. 32, fig. 17. p. 33, fig. 19; HDD., *Divo Augusto* cit. (bilj. 4) p. 32, fig. 17. p. 33, fig. 19.

¹⁴ MARIN, *Are Narona* cit. (bilj. 2), pp. 145-146.

¹⁵ Cf. MARIN, *The temple of the imperial cult* cit. (bilj. 3), p. 104.

¹⁶ MARIN, *Are Narona* cit. (bilj. 2), p. 129.

¹⁷ Urijek isti laboratorij pri Univerzitet Autònoma de Barcelona, cf. *supra*: uzorak LEMIA 027096.

statuama br. 9-12. Dakle, njezino je tijelo bilo uklonjeno već u antici, krajem IV. st., ili pak za vrijeme radova, kad je bio pronaden i odnesen torzo kipa br. 17 (Tiberije). U oba slučaja, proizlazi da je torzo bio izgubljen ili pak da do danas nije nađen.¹⁸ Mogli bismo iznijeti i drugu, manje vjerojatnu, pretpostavku, da je baza bila ostala *in situ* na zidanom postamentu, nakon što je kip, kojega je nosila, bio razbijen; u tom bi se slučaju mogla iznijeti hipoteza o nekom caru koji je doživio *damnatio memoriae*, dakle o Neronu ili o Kaliguli.

Donji dio torza (stari inv. n° 17 + novi fragment F 7)

Fragment muškog torza, slučajno naden prije naših arheoloških iskopavanja na području Augosteuma,¹⁹ bio je sačuvan u Vidu, u staroj arheološkoj zbirci (inv. n° 17). Ustanovili smo da se spaja s fragmentom, po sebi beznačajnim, draperije, koji je pronaden za vrijeme iskopavanja Augosteuma 1995.-1996., kako je to znalački bio uočio Branko Pender (ukupna visina 96 cm, dužina na prednjoj strani 51 cm, debljina 35 cm) (figg. 28-31). Predstavlja, dakle, donji dio jedne statue, koji je bio predviđen za spajanje s drugim, gornjim, dijelom posredstvom umetka.

Od ulomka, koji smo mi otkrili, uzorak označen kao F 7 (register koji je vodio odgovoran za konzervaciju i restauraciju našeg projekta do prosinca 2004., Ivo Donelli, cf. *supra*), bio je analiziran u laboratoriju u Barceloni. Ustanovljen je mramor cipollino: što je prvi slučaj upotrebe tog mramora u Augosteumu.²⁰

Ta dva rezultata omogućila su da ustanovimo postojanje nove skulpture u Augosteumu i to od mramora, od kojega nijedna druga nije bila napravljena. Dakle, bez obzira na nedostatak nekog znakovitijeg elementa, i imajući u vidu okolnosti nalaza u sjeverozapadnom kutu Augosteuma tijekom arheološkog iskopavanja, kao i nezavisno od njega, koje smo pak raspravili pri objavi našeg kipa br. 17 (Tiberije) i kipa Oxford-Opuzen Livije,²¹ možemo pretpostaviti pronalazak torza upravo u tom dijelu hrama i slijedom toga pomišljati na nekog drugog člana carske obitelji.

Br. 16: fragmenti togata (kip dječaka), otkriveni na južnoj strani Augosteuma

27. svibnja 1996. bio je pronaden ulomak skulpture nekog togata²² (visina 51 cm, dužina prednje strane 23 cm, debljina 20 cm), od penteličkog mramora,²³ izvan hrama, u kanalu koji je prolazio prostorom koji se je protezao s južne strane hrama, tj. na prostoru zapadno

od foruma, dakle, u kanalu koji se spuštao prema istoku, prema forumu; mogao bi biti neki dječak (br. 16), koji je pripadao carskoj obitelji, koji je pratio neku ženu, kao na *Ara Pacis*.²⁴ Bio je prevrnut i izbačen iz Augosteuma pri rušenju hrama krajem IV. st. (figg. 32-34).

Vjerojatno je istoj skulpturi pripadao i, zajedno s netom spomenutim ulomkom nadeni, ulomak baze s desnim stopalom u papuči (visina fragmenta 5 cm, dužina prednje strane 10,5 cm, debljina 8 cm) (fig. 35).

Fragmenti togata (kip dječaka), otkriveni na sjevernoj strani cele Augosteuma

Jedan drugi, vrlo mali, ulomak na sjevernoj strani cele, vrlo oštećen, kojega smo odmah nastojali interpretirati kao fragment gornjeg dijela torza nekog drugog dječaka carske dinastije, bio je otkopan 12. lipnja 1996.²⁵ Još tri fragmenta smo pronašli, među brojnim sitnim ulomcima, za vrijeme rada na konzervaciji i restauraciji. Oni su tvorili gornji dio statue dječaka (*togatus*), s kružnim otvorom u vratu, koji je bio namijenjen za nasadijanje glave, posebno izradene (visina 10 cm, dužina prednje strane 30 cm, debljina 16 cm). Taj sačuvani dio statue, i on od penteličkog mramora, bio je predviđen za spajanje s glavnim, donjim dijelom skulpture (figg. 36-37).

Fragment portreta iz Augosteuma, II. st. po Kr.

Fragment portreta nadnaravne veličine neke žene (?), otkriven 11. lipnja 1996. (dimenzije: visina 26 cm, dužina prednje strane 16 cm), odmah je izgledao da je iz Trajanova vremena (fig. 38).²⁶ Bio je iskopan ispod groba n° 13, u sjevernom dijelu cele, iznad proširenja izvornog zidanog postamenta. Ako taj portret nije bio stavljen na neki od već postojećih kipova, bio bi najkasnije postavljena skulptura u Augosteumu. Mjesto nalaza tog malog ulomka, imajući u vidu okolnosti nalaza ulomaka portreta koji smo atribuirali Germaniku (cf. *supra*), ne bi mogao pružiti dokaz za mjesto postavljanja skulpture.

ZAKLJUČAK

Ukupni broj kipova u Augosteumu bio bi preko dvadeset, kako amo već dosad ustanovili u našim publikacijama. Naronitanski hram je sačuvao petnaest velikih skulptura; jednu veliku skulpturu od koje se sačuvala samo baza (br. 15), dvije manje veličine i fragmentarne, ukupno, dakle, osamnaest statua. Sada se dodaje još i fragment mramornog torza iz stare arheološke zbirke, koji se spaja s fragmentom od mramora cipollino iz naših iskopavanja. Ako je statua Oxford-Opuzen Livije i neka druga statua,

¹⁸ Cf. MARIN, *The temple of the imperial cult cit. (bilj. 3)*, pp. 102-103, gdje se iznosi pretpostavka da je Neronova statua, ako je bila postavljena u Augosteumu, iz njega uklonjena nakon smrti.

¹⁹ Objavljeno uz kratki opis ("torso di statua paludata dal ventro fino sotto al ginocchio, mancante dei piedi, appoggiata ad un tronco di albero") i fotografiju: F. BULIĆ, in *Bullettino di archeologia e storia dalmata* 33, Split, 1910, p. 112, tav. XXI.3. Konfrontiran s današnjim torzom, očita je napuklina donjem dijelu lijeve noge i potpornog debla, ono što sad nedostaje a bilo je 1908. u zbirci Moscovita u Vidu, kada je Bulić sačinio opis.

²⁰ Laboratorij pri Universitat Autònoma de Barcelona, cf. *supra*; analiza iz svibnja 2003.: A. Álvarez i Isabel Rodà, uzorak LEMLA 3025.

²¹ MARIN et al., *The Rise and Fall cit. (bilj. 4)*, pp. 76, 130; HDD., *Divo Augusto cit. (bilj. 4)*, pp. 76, 130, 340, 357.

²² MARIN, *Ave Narona cit. (bilj. 2)*, p. 96-97; jedna fotografija je bila odmah objavljena: *Slobodna Dalmacija*, 6. lipnja 1996., cf. MARIN, *Ave Narona cit. (bilj. 2)*, pp. 124-125.

²³ Laboratorij pri Universitat Autònoma de Barcelona, cf. *supra*; uzorak LEMLA 027097.

²⁴ Cf. C. B. ROSE, *Dynastic Commemoration and Imperial Portraiture in the Julio-Claudian Period*, Cambridge 1997, tab. 107-107.

²⁵ MARIN, *Ave Narona cit. (bilj. 2)*, p. 144.

²⁶ MARIN, *Ave Narona cit. (bilj. 2)*, p. 138; ID., *The temple of the imperial cult cit. (bilj. 3)*, p. 104, 111; cf. D. E. E. KLEINER, *Roman Sculpture*, New Haven - London 1992, p. 212, fig. 174: portret Plotine.

koja je možda nosila portret iz II. st., bila u Augsteumu, onda bi ukupan zbroj statua bio više od dvadeset, neovisno od toga što je minimalni broj devetnaest. Najvjerojatnije je broj kipova bio dvadeset! Također valja uzeti u obzir još i mogućnost da bi u Augsteumu bila još jedna statua, od koje je preostao ulomak od mramora iz Tasosa, kojega smo iskopali u Augsteumu.²⁷

Mramorne statue, publicirane 2004.-2005. i 2007., bile su smještene u Augsteumu u slijedu od najvjerojatnije četiri glavne faze. U odnosu s pet novih kipova (br. 5 i br. 9-12), možemo kompletirati predloženo postavljanje skupine kipova u Augsteum Narone:

1. Otvorenje zgrade za vrijeme vladavine Augusta (oko 10. god. pr. Kr.) - statue Augusta u oklopu (br. 13), Livije? (br. 6), Agripe (br. 7), Oktavije? (br. 3) i, konačno, Julije? (br. 5), ova posljednja ne nakon 2. god. pr. Kr., a nju su kasnije slijedile statue Lucija i Gaja Cezara (br. 9-10).
2. Tiberijeva vladavina - statua u oklopu Tiberija (br. 17) i statua Oxford-Opuzen Livije. Narudžba kipova Germanika (br. 11) i Druza (br. 12), postavljanje statua na dva nova produžetka zidanog postamenta.
3. Klaudijeva vladavina - statua Klaudija (br. 14), Agripine *maior?* (br. 2), Agripine *minor?* (br. 1) i Antonije *minor?* (br. 4). Statua Klaudija, postavljena na najistočnijem dijelu sjevernog zidanog postamenta, kao i kipovi njegova brata Germanika (br. 11) i Druza (br. 12), sada su premješteni nasuprot iste, na istočni

kraj južnog zidanog postamenta.

4. Početak flavijevskog doba - statua Vespazijana (br. 8) i kompletiranje ciklusa. Nemamo dokaz za kontinuitet skulptorskog ciklusa u II. st. po Kr.: samo se jedan fragment portreta, a ne statua, datira u to doba.

Emilio Marin

Sl. 5. Sjeverni dio cele Augsteuma, gdje je nadena baza br. 15 (uočava se kip br. 8 i kip br. 14 sa svojom bazom br. 14 a na desno)

OPIS

Skulptura br. 5

ŽENSKI KIP BEZ GLAVE (figg. 5-8)

Datacija: julijevsko-klaudijevsko razdoblje

Dimenzije: visina kipa: 120 cm

Stanje sačuvanosti: Skulptura br. 5 je najmanje sačuvani ženski kip u cijelokupnoj visini.

Desna ruka je nepravilno odlomljena do polovice nadlaktice, to jest do mjesta izvornoga spajanja. Lijevoj ruci nedostaje manji dio podlaktice, u kojem je vidljiv otvor sa tragovima željeznoga trna za spajanje.

Kip je horizontalno zasječen ispod desnog koljena, tako da nedostaju obje noge i baza.

Prilikom pada odlijepljjen je sa lijeve strane led a ulomak s draperijom visine 45 cm i dužine 15,5 cm. Manja oštećenja skulptura pokazuju na istaknutim bridovima draperije plašta u predjelu grudi, prednjem dijelu tijela i na bočnoj strani. Više manjih ulomaka s draperijom spojeno je u konzervatorsko-restauratorском postupku.

²⁷ Uzorak F 5, kao što je, vidi supra, ustanovio I. Donelli, i što je analizirano u Barceloni kao uzorak LEMLA 3018 s rezultatom da se radi o mramoru s Tasosa. cf. supra.

Sl. 6. Kip br. 5: crtež

Sl. 7. Kip br. 5: nakon otkrića

Stav: Kip težinom tijela stoji oslonjen na lijevu nogu, dok je desna savijena u koljenu. Prema sačuvanom dijelu desne ruke može se vidjeti da je ruka bila odvojena od tijela i vjerojatno držala neki atribut u ruci. Ljeva ruka je priljubljena uz tijelo i savijena u laktu, a dio sačuvane podlaktice ispružen u prostor. U pregibu ruke između laka i tijela vide se dva vertikalna udubljenja, koja upućuju na zaključak da je ruka nosila atribut upravo na tom dijelu uleknuća, koji se svojom dužinom oslanjao o draperiju plašta. I ovaj kip bez glave pokazuje identičan položaj nogu kao i svi ostali ženski kipovi u *Augsteumu*.²⁸

Odjeća: Kip je odjeven u tipičnu odjeću rimske matrone, koju čini tunika s rukavima, stola i pala.²⁹ Odjeća tunike sačuvana je ispod vrata u obliku "V" nabora, dok je na dijelu desne nadlaktice pripojen rukav s otvorima. Mogu se vidjeti tri i početak četvrtog otvora s međusobnim razmakom od 6, 7,5 i 6 cm. Otvori su spojeni sa tri dugmadi. Tuniku s rukavima tipa *calasis* nose naronitanski ženski kipovi br. 2, 4 i 6.³⁰ Iznad tunike, žena nosi stolu koja je vidljiva samo u gornjem desnom dijelu tijela, jer je ostali dio prekriven palom. Stola je izrađena od finog i bogatog platna koje se skuplja u vratnom v-izrezu i duboko u naborima pada do ispod prsiju.

Tipično obilježje stole može se vidjeti u bogatoj i izduženoj institi na desnoj strani ramena. Institi je sačuvana sa dvije poprečne i udubljene vrpce dužine 4 cm, u ukupnoj visini od 2,5 cm. Način izrade i oblik institi uvjetovao je slobodniji pad bogate tkanine, skupljajući nabore prema desnoj ruci, a ostali jednoslojni dio pripijajući uz grudi. Stola je potpasana ispod grudi, što se može vidjeti po dva preklopjena nabora omega oblika. Dvostruko presavijena tkanina stole oblikuje navedene nabore, koji su izdignuti zbog virtuzne klesarske obrade, a dijelom ih se oblikuje prebačenim plaštem koji ih podiže ispod prsiju.³¹ Velika i bogata pala prebačena je preko ramena, na način da jedna strana okrajka zalazi ispod desnog pazuha. Tu se u jednom debelom i teškom naboru dijagonalno omotava preko grudiju, na način da svojim krajem pada preko lijevog ramena na leđa. Na leđima je jedan njezin dio odlijepljen u padu, dok krajnji dio pale u visini od 20 cm, završava trokutastim oblikom. Na njegovu dnu je kićanka visine 2,5 cm, koja pridržava ovaj debeli okrajak pale na stražnjoj strani kipa. Još jedno skupljanje tkanine pale vidljivo je u visini struka i pregiba laka na lijevoj strani tijela. Navedenim načinom nošenja pale, nabori su oblo raspoređeni po prednjoj desnoj strani kipa, dok drugi veći nabor završetka pale u velikom snopu

pada ispod lijeve ruke uzduž tijela. Na donjem prednjem dijelu okrajka snopa vidljiva je još jedna kićanka.

Navedeni tip odjeće, a posebice način odijevanja pal-

²⁸ Odnosi se na skulpture br. 1, 2, 3, 4 i 6. Cf. MARIN et al., *L'Augsteum de Narona* cit. (bilj. 4), pp. 42, 50; MARIN - CLARIDGE - KOLEGA - RODÀ, *Le due sculture inedite* cit. (bilj. 5), pp. 185, 194.

²⁹ Cf. J. L. SEBESTA, *Symbolism in the Costume of the Roman Woman*; in J. L. SEBESTA - BESTONFANTE (ed.), *The World of Roman Costume*, Winsconsin 2001, pp. 48-53.

³⁰ Cf. MARIN et al., *The Rise and Fall* cit. (bilj. 4), pp. 122, 159; HDD, *Divo Augusto* cit. (bilj. 4), pp. 122, 159, 354, 366; MARIN - RLARIDGE - KOLEGA - RODÀ, *Le due sculture inedite* cit. (bilj. 5), p. 195.

³¹ Takve preklopjene nabore pokazuju stole kod ženskih kipova br. 1, 2 i 6 u skupini; cf. MARIN et al., *The Rise and Fall* cit. (bilj. 4), pp. 104, 122, 159; HDD, *Divo Augusto* cit. (bilj. 4), pp. 104, 122, 159, 349, 354, 366.

kao i potencijalni atributi u rukama (baklje, snop žita), povezuju ženski kip br. 5 sa ženskim carskim skulpturama tipa Demetre/Kore na lokalitetu Velleia i u Olimpiji.³²

Skulptura br. 9

MUŠKI KIP BEZ GLAVE (figg. 9-13)

Datacija: julijevsko-klaudijevsko razdoblje

Dimenzije: ukupna visina kipa: 109 cm

Stanje sačuvanosti: Kip je prilikom pada zadobio višestruke prijelome i vanjska oštećenja.

Nedostaje glava s vratom, a udubina za spajanje glave je pripremljena za njezino uglavljivanje. Po sredini udubljenja je četvrtasti utor za njezino spajanje. Torzo je anatomska oblikovan, sa spiralno izvijenom linijom. Bradavice su izradene kao urezani krug s unutrašnjim ispuštenjem, a pupak kao kružno udubljenje.³³

Nedostaje cijela desna ruka i lijeva podlaktica. S bočne strane kuka vidljiv je kružni otisak gdje se desna ruka oslanjala o tijelo. Preko ljevoga ramena i ruke prebačena je bogata tkanina plašta. Ruka je blago odmaknuta od tijela, savijena u laktu i bila je ispružena u prostor. Desna noge je odlomljena i sačuvana u dva dijela koja se ne spajaju. Prvi lom je visoko u bedru, a drugi ispod polovice. Donji ulomak noge sačuvan je s većim dijelom potpornja

Sl. 8. Kip br. 5: sad u muzeju

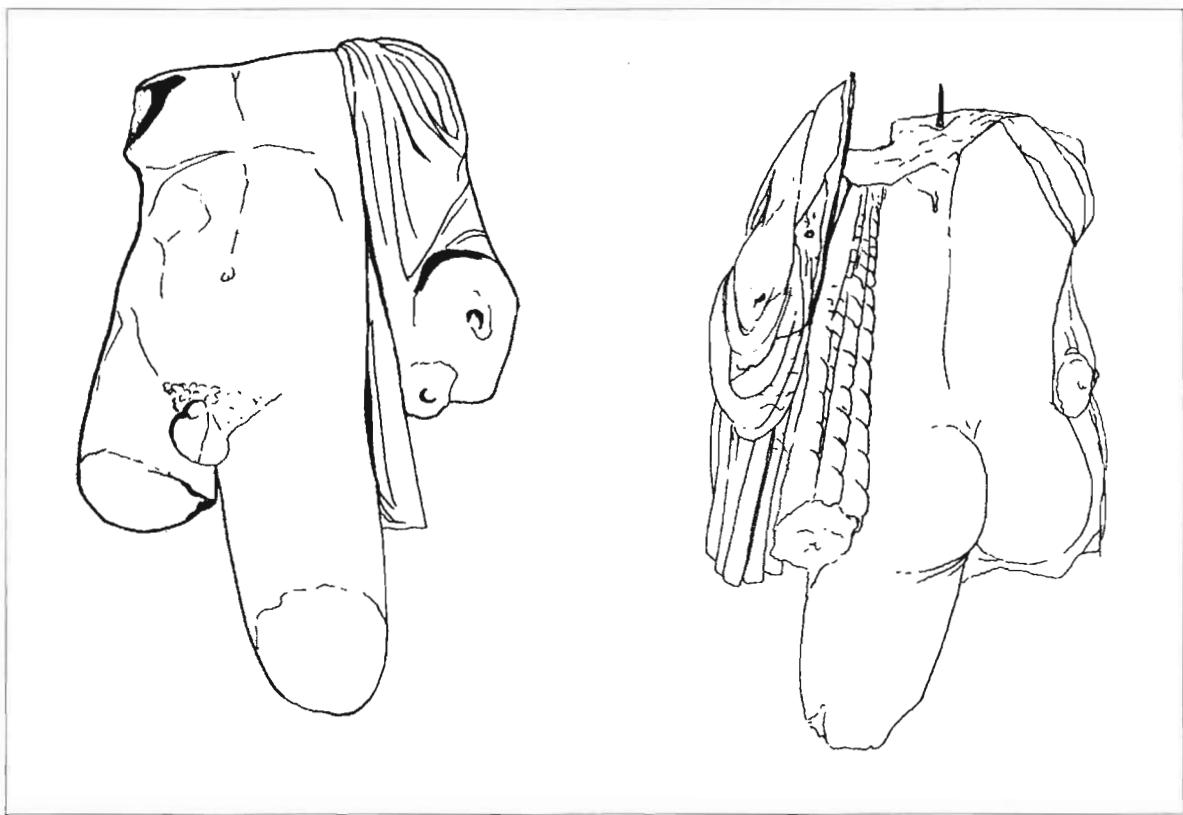
Sl. 8a. Kip br. 5: sad u muzeju: lijeva strana i detalj gornjeg dijela

³² Cf. ROSE, *Dynastic Commemoration* cit. (bilj. 24); Veleia kat. 50, pp. 123-124, pl. 134; Olimpia kat. 80, p. 148, pl. 192. Ženski kip br. 5, prema udubljenju u pregibu lijeve ruke čini se da je mogao nositi baklje ili baklje, a u desnoj ispruženoj snop žita. Identičan ikonografski tip ponavlja i ženski akefalni kip koji se čuva u Muzeju u Sassari; cf. C. SALETTI, *La scultura di età romana in Sardegna: ritratti e satue iconiche* in *Rivista di Archeologia*, XIII 1989, p. 87, fig. 39.

³³ Širina (razmak) od d. do l. bradavice: 29,6 cm; udaljenost od d. bradavice do pupka: 26 cm; udaljenost od l. bradavice do pupka: 29,6 cm (točno 1 rimska stopa).

Sl. 9. Kip br. 9: crtež

Sl. 10. Kip br. 9: nakon otkrića

u obliku panja, na koji se kip oslanjao težinom tijela. Taj dio noge sačuvan je do polovice lista noge. Lijeva noga je odlomljena po polovici bedra.

Stav: Kip težinom tijela počiva na desnoj nozi, dok je lijeva lagano odmaknuta i savijena u koljenu. Uzduž desne strane noge je debeli potporanj s naznačenom korom drveta. Sličan potporanj ima i skulptura br. 10. Položaj i izvijena linija tijela upućuju da je i ovaj kip bio okrenut na desnu stranu. Po položaju sačuvane lijeve ruke, može se zaključiti da je i ona držala neki predmet.

Odjeca: Kip nosi bogati plašt prebačen preko lijevog ramena i ruke. Taj dio skulpture je izrađen od posebnog bloka mramora. Na vrhu ramena plašt je pričvršćen kružnom fibulom. Jedan dio tkanine plašta pada preko savijene lijeve ruke i uzduž tijela. Draperija plašta je nemarno i površno obradena, i djeluje "nedovršeno". Taj odvojeni lijevi ulomak, kao da je izradila "druga ruka". Zanimljivost čine tragovi crvene boje koje se vide na vanjskoj strani draperije, a posebice na mjestu dodira tkanine s bedrom.

Skulptura br. 10

MUŠKI KIP BEZ GLAVE (figg. 14-18)

Datacija: julijevsko-klaudijevsko razdoblje

Dimenzije: ukupna visina kipa: 164 cm

Sl. 11. Kip br. 9: površine pripravljene za spajanje glave i ramena

Sl. 12. Kip br. 9: spoj napravljen unutar bogatih nabora na lijevom boku

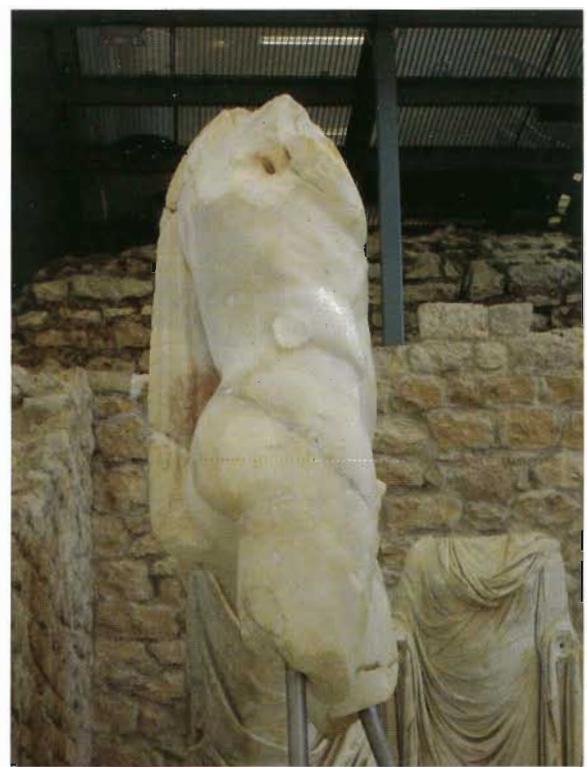
Sl. 13. Kip br. 9: sad u muzeju

Stanje sačuvanosti: Kip mladog, nagog muškarca s prebačenim plaštem preko lijevog ramena. Nedostaje glava koja je naknadno bila dodana u vrat koji ima kružni otvor po sredini za njegino spajanje. Položaj vrata ukazuje da je glava bila blago okrenuta na desnu stranu. Prilikom pada, desna ruka je zasjećena visoko u razini mišice, ali

dva pronađena ulomka spojena su u konzervatorsko-restauratorskom postupku. Na taj način je ruka sačuvana do zglobo šake. Položena je uz tijelo, s manjim otklonom pri kraju. S vanjske strane kuka vidi se zaobljeni otisak, što upućuje na zaključak da je s tim dodatkom ruka bila pričvršćena uz tijelo, a s ciljem stabilizacije i sigurnijeg

Sl. 13a, b. Kip br. 9: sad u muzeju

položaja. Lijeva ruka je položena uz tijelo, savijena u laktu i malo odmaknuta od tijela.

Bogata tkanina plašta je presavijena i jednim dijelom prebačena preko lijevog ramena odakle pada na leđa. Dio njezinog bogatog nabora prebacuje se preko lijeve ruke u njezinu pregibu i podlaktici. Na taj način draperija plašta pada uzduž lijeve strane tijela do visine potkoljenice. Plašt prebačen preko ruke ima jasne tragove uleknuća, jer je ruka izvorno držala neki predmet (koplje?). Taj zaključak osnažuje i činjenica što pronađeni manji ulomak lijeve šake jasno pokazuje izvornu funkciju. Naime, šaka je zatvorena, nedostaju palac i kažiprst, ali se mogu vidjeti tragovi kružnog predmeta kojega je nekada držala.

Prilikom pada desna nogu je pukla po sredini bedra i odvojila se u dva veća ulomka koji se spajaju: veći ulomak koji se nastavlja na bedro do visine lista i drugi koji se naslanja na potporanj. Potporanj je u obliku panja, i u prednjem i stražnjem dijelu ima naznačenu koru drveta. Lijeva nogu je također prilikom pada pukla u razini koljena, ali je pronađeni ulomak do stopala spojen u radionici. S vanjske strane lista noge je ostatak draperije plašta koji je padao uzduž lijeve strane tijela.

Prednja strana tijela pokazuje oštećenja koja je kip zadobio prilikom pada (ili udarca). Tijelo je anatomski oblikovano, a muskulatura naglašena. Bradavice su ispučene, dok je pupak udubljen.³⁴

Stav: Kip mladog muškarca stoji oslonjen na desnú nogu, koja je u donjem dijelu ojačana potpornjem u obliku panja. Lijeva nogu je savijena u koljenu i blago odmaknuta u stranu. Položaj sačuvanog vrata, izvijena linija torza i stav nogu ukazuju da je kip bio okrenut na desnu stranu.

Odjeća: Kip nosi prebačeni plašt preko lijevog ramena. Bogata tkanina plašta presavijena je i u debljem naboru vidljiva s prednje strane lijeve ruke i ramena. Jedan dio pada preko leđa, gdje se povija u pravcu lijeve ruke. Tu se plašt širi i prebacuje preko lijeve ruke. Njegov donji i završni dio pada u bogatom snopu uzduž lijeve strane tijela sve do polovice lista noge.

Skulpture br. 9 i 10 prikazane su nage s prebačenim plaštem preko lijevog ramena i stilsko-ikonografski se mogu usporediti sa kipovima Lucija i Gaja Cezara u Korintu.³⁵

Skulptura br. 11

MUŠKI KIP BEZ GLAVE (figg. 19-21)

Datacija: julijevsko-klaudijevsko razdoblje

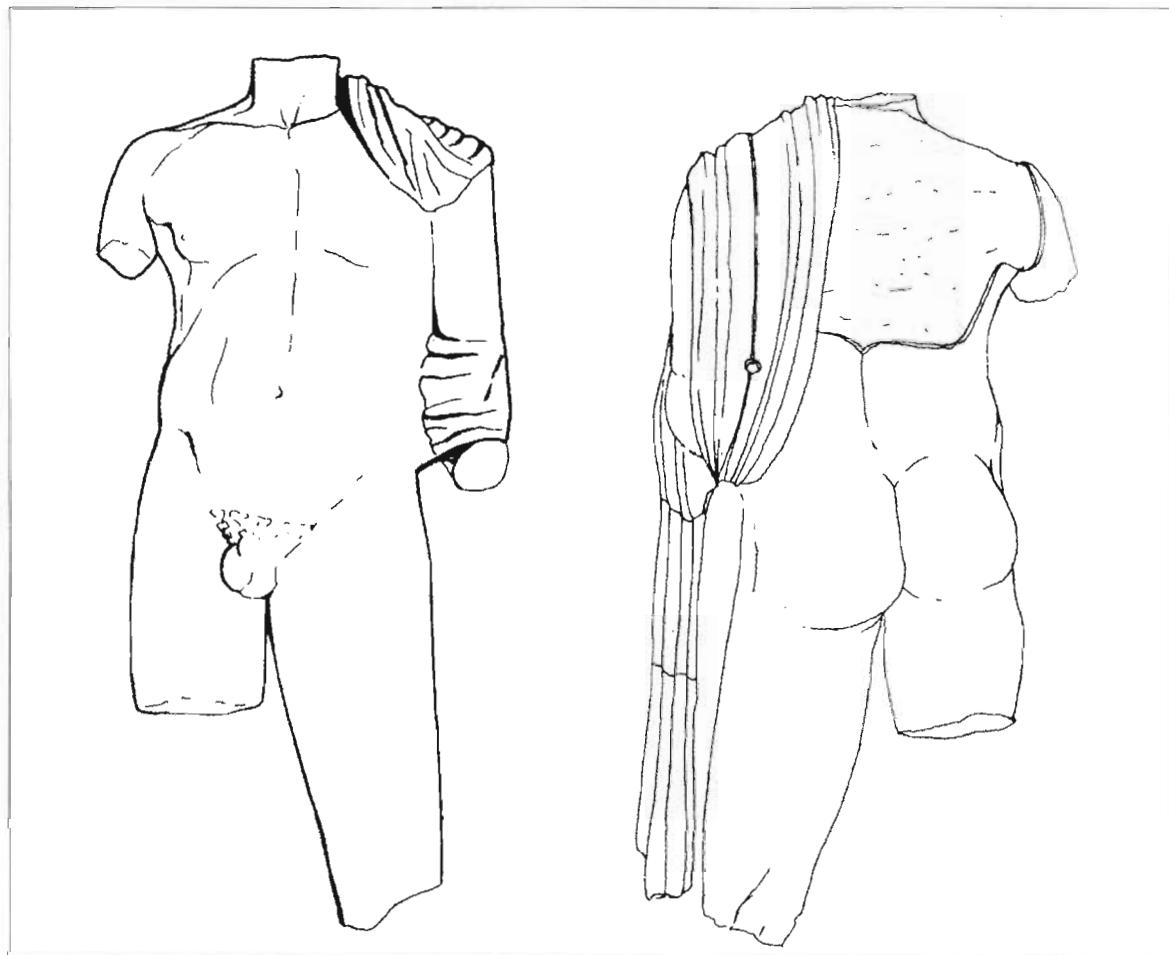
Dimenzije: visina kipa: 163 cm

Stanje sačuvanosti: Kip s prebačenim plaštem pronađen u dva dijela: gornji dio tijela i donji s draperijom.³⁶

³⁴ Širina (razmak) od d. do l. bradavice: 28,5 cm; udaljenost od d. bradavice do pupka: 26,5 cm; udaljenost od l. bradavice do pupka: 28,5 cm.

³⁵ Cf. ROSE, *Dynastic Commemoration* cit. (bilj. 24), pp. 138-139, pl. 186,187, a način prikazivanja sličan je ikonografskoj slici Diokskura.

³⁶ Cf. MARIN et al., *L'Augusteum di Navona* cit. (bilj. 4), p. 31.

Sl. 14. Kip br. 10: crtež
Sl. 15. Kip br. 10: nakon otkrića

Nedostaje glava s vratom, skoro cijela desna ruka i lijeva od zapešća.

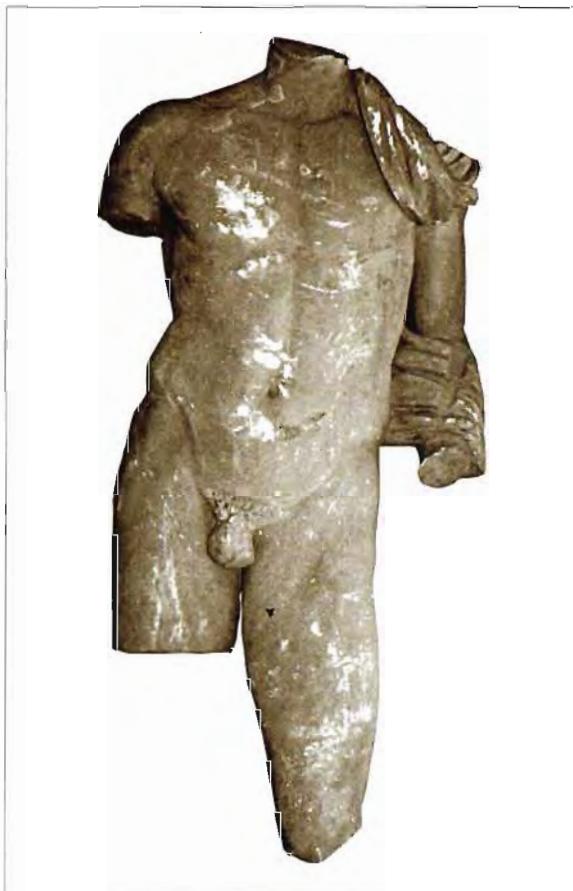
Desna ruka je visoko u predjelu mišice koso zasječena. Po sredini loma je četvrtasti utor za spajanje s ostalim dijelom ruke. Lijeva je ruka pronađena u više dijelova koji su naknadno spojeni. Vanjski dio nadlaktice lijeve ruke, sve do pregiba u laktu, odlomljen je prilikom pada. U zapešću lijeve ruke je kružni otvor s tragovima željeznog trna za spajanje.

Desna noge je koso zasječena u predjelu listova, a lijeva ravno u razini koljena. Konzervatorsko-restauratorskim postupkom spojena su još dva njezina ulomka do visine gležnja.

Vanjski rubovi plašta pokazuju oštećenja skoro u cijelom prednjem dijelu kipa. Široki nabor plašta na stražnjoj strani kipa naknadno je spojen od sedam manjih fragmenata.

Stav: Kip je težinom tijela oslonjen na desnu nogu, dok je lijeva blago savijena u koljenu i zabačena straga. S vanjske strane desne noge izrađen je potporanj na koji se kip dodatno oslanjao.

Ostaci desne ruke upućuju na zaključak da je bila

Sl. 16. Kip br. 10: spoj dva komada na lijevom ramenu

Sl. 17. Kip br. 10: sad u muzeju

Sl. 18a, b. Kip br. 10: sad u muzeju

neznatno odmaknuta od tijela i da je držala neki predmet u ruci.

Kip ima naglašenu spiralnu liniju tijela i lagano držanje.

Odjeca: Velika i bogata tkanina plašta omotana je oko bokova oblikujući jedan deblji nabor koji je prebačen preko lijeve ruke. Na desnoj strani plašta obavija tijelo do polovice lista i penje se prema lijevom boku. Nabori plašta su vrlo duboki i stvaraju snažan efekt svjetla i sjene.

Na taj način, gornji dio tijela ostaje potpuno gol. Torzo prikazuje muškarca mladolike anatomije: od udubine Adamove jabočice u vratu teče linija koja naglašava grudi s posebno izrađenim bradavicama, spuštajući se do pupka. Taj način nošenja plašta, prema Niemeyeru,³⁷ je tip *Hüftmantel*, ikonografska shema karakteristična za članove julijevsko-klaudijevske obitelji. Naronitanski primjer pokazuje izrazitu stilsko-ikonografsku sličnost s muškim kipom u Museo Nazionale u Cagliari.³⁸

Skulptura br. 12

MUŠKI KIP BEZ GLAVE (figg. 23-25)

Datacija: julijevsko-klaudijevsko razdoblje

Dimenzije: visina kipa: 130 cm

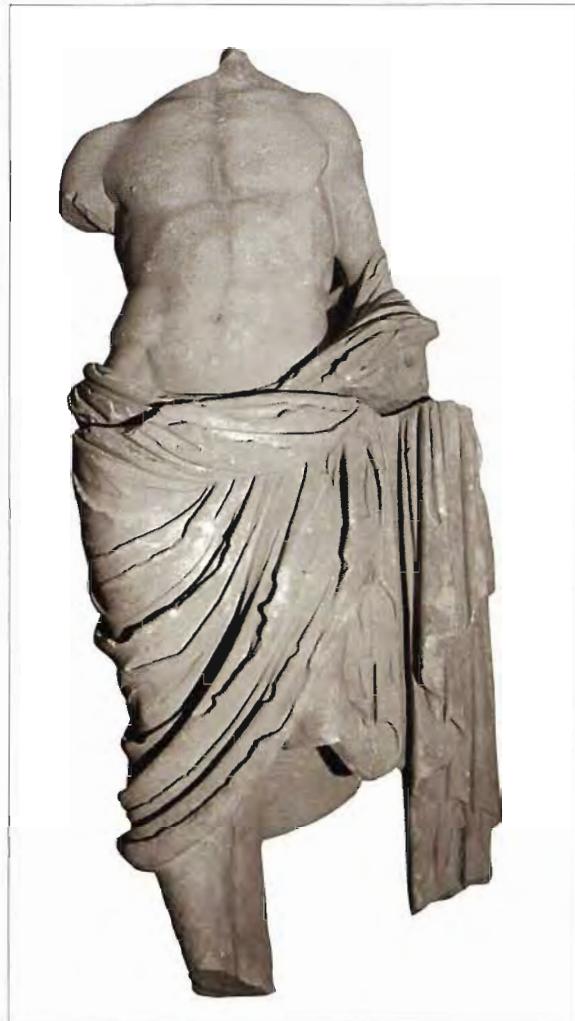
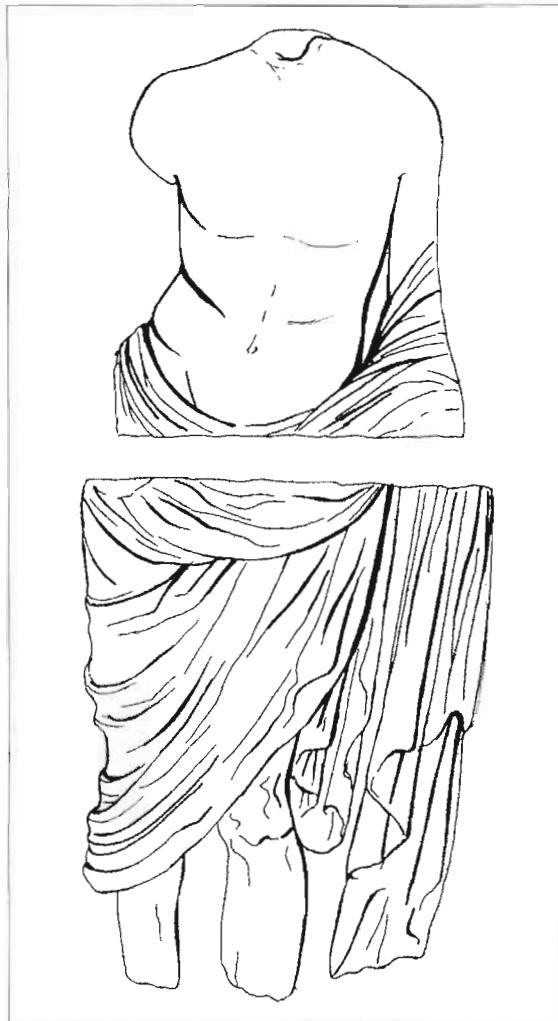
Stanje sačuvanosti: Kao i prethodni kip, i ovaj je pronađen u dva odvojena dijela,³⁹ koja su naknadno

³⁷ H. G. NIEMEYER. *Studien zur statuarischen Darstellung der römischen Kaiser*. Berlin 1968, p. 57.

³⁸ Cf. SAUETTI. *La scultura cilt. (bilj.* 32) p. 86, fig. 36.

³⁹ Cf. MARIN et al. *L'Augusteum di Narona cilt. (bilj. 4)*, p. 31.

Sl. 19. Kip br. 11: crtež
Sl. 20. Kip br. 11: nakon otkrića
Sl. 21. Kip br. 11: sad u muzeju

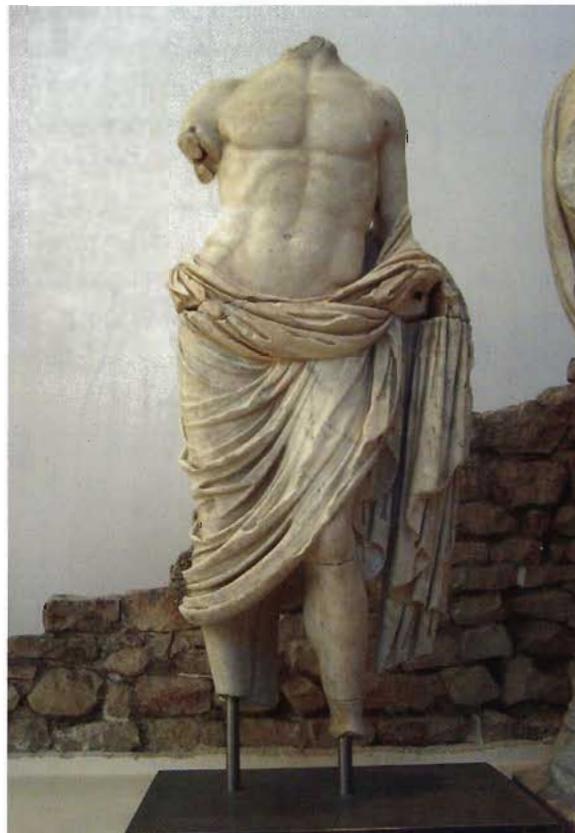
spojena u Konzervatorskoj radionici. Po sredini vrata je četvrtasti utor za spajanje posebno izrađene glave-portreta.

Desna je ruka skoro ravno odlomljena u visini mišice, gdje su naknadno spojena tri manja ulomka. Po sredini je četvrtasti utor za spajanje s ostalim dijelom ruke. Ljeva je ruka koso zasjećena u visini mišice, ali odvojeno pronađeni veći ulomak do ispod podlaktice, spojen je u radionici. Po njegovoj sredini vidljiv je polukružni otvor s tragovima željeznoga trna za spajanje.

Kipu nedostaju obje noge od koljena do stopala. Manja oštećenja vidljiva su po cijelom torzu, a nedostaju i izdignuti rubovi draperije plašta.

Stav: Kip je težinom tijela oslonjen na desnu nogu, dok je lijeva savinuta u koljenu i lagano zabačena straga. S vanjske desne strane je vidljiv manji ostatak potpornja na koji se kip oslanjao.

Odjeća: I ovaj kip, poput prethodnoga, nosi plašt prebačen preko bokova i donjeg dijela tijela, poznat kao *Hüftmantel* tip.⁴⁰ Bogati nabori plašta prebačeni su preko

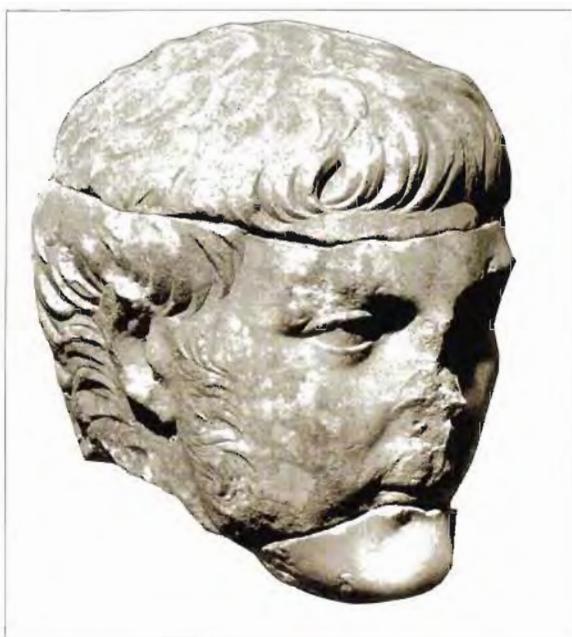

⁴⁰ NIEMEYER, Studien cit. (bilj. 37), p. 57; SALETTI, La scultura cit. (bilj. 32), p. 86, fig. 36.

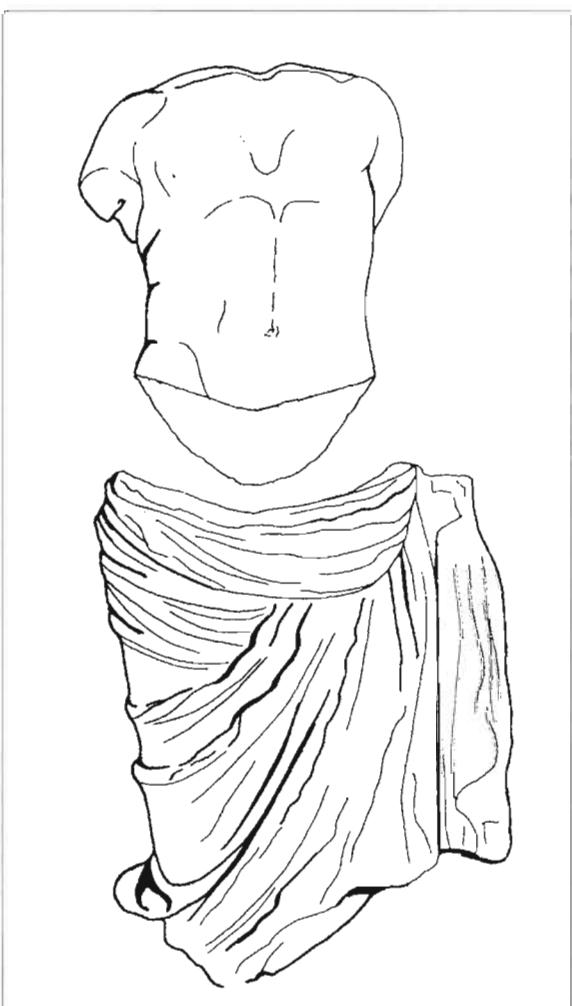
Sl. 22. Portret Germanika

Sl. 23. Kip br. 12: crtež

Sl. 24. Kip br. 12: nakon otkrića

lijeve podlaktice i u jednom većem snopu padaju uzduž lijeve strane tijela. Nabori plašta oblo se savijaju uzduž desne strane boka i bedra, te se penju prema lijevoj ruci. Takav način prebacivanja plašta, stvara duboke i plitke nabore i snažan dojam svjetla i sjene.

Promatranjem anatomije gologa torza, i usporedbom s kipom br. 11, može se zaključiti da kip nema jako naglašenu spiralnu liniju tijela ni mladoliko držanje. Zaključuje se da se ovdje radi o zrelijoj muškoj osobi, u odnosu na kip br. 11.⁴¹

Skulptura br. 15 (figg. 26-27)

BAZA KIPA

Dimenzije: širina prednje strane: 69 cm; dubina: 51 cm; debljina prednje strane: 11 cm; debljina stražnje strane: 7 cm

Stanje sačuvanosti: Nedostaje lijevi ugaoni dio baze s otisnutim stopalima. Desno stopalo položeno je u njezinom desnom ugaonom dijelu. Dužina stopala je 31 cm, a naknadno su u radionici spojena dva prsta noge. Ljeva noga je bila odmaknuta i položena prema prednjem dijelu baze. Stopalo je dužine 32 cm. Baza je napuknuta u dijelu lijeve pete, gdje se mogu uočiti tragovi potpornja.

Stav: Prema veličini otisnutih stopala može se zaključiti da je baza pripadala muškom kipu. Kip je bio težinom

⁴¹ Takva usporedba važna je za sagledavanje ikonografske interpretacije, jer se kipovi mogu promatrati kroz odnos "otac" i "sin" ili "stariji" i "mladi" brat.

tijela oslonjen na lijevu nogu koju je snažno ispružio prema naprijed. Desna noga je odmaknuta i povučena prema stražnjem dijelu baze, a stopalo podignuto. Zbog velikih oštećenja ne može se sa sigurnošću zaključiti da li bilo obuće.

Skulptura br. 16

MALI KIP BEZ GLAVE (figg. 32-34)

Datacija: julijevsko-klaudijevsko razdoblje

Dimenzije: ukupna visina kipa: 51 cm

Stanje sačuvanosti: Sačuvana je samo gornja desna strana maloga kipa. Kipu nedostaje glava, a zasječen je uzduž prednjeg dijela tijela. Desna ruka je priljubljena uz tijelo i odlomljena u pregibu lakta. Prema položaju vidi se da je bila ispružena u prostor. Veća nepravilna frakturna odlomila je kip ispod grudnoga koša, tako da nedostaje u

cijelosti njegov lijevi dio.

Kružno udubljenje u vratu pripremljeno je za uglavljinjanje posebno izradene glave.

Sl. 25. Kip br. 12: sad u muzeju

Sl. 26. Baza br. 9: crtež

Sl. 27. Baza br. 15: nakon otkrića

Odjeca: Dječji kip je odjeven u tuniku i togu. Donja tunika je s rukavima, izrađena od lagane tkanine koja se nabire po tijelu. Vidljivi su duboki V nabori ispod vrata, kao i oni dijagonalno postavljeni uzduž desne ruke. Preko tunike je toga koja pokriva desni dio leda i ramena, ali ostavlja vidljivim desnu ruku koja je ispružena u prostor. Nažalost nedostaju temeljni elementi toge (*sinus*, *balteus*), koji bi omogućili potpuniju stilsku i ikonografsku interpretaciju.

Marija Kolega

TEHNIKA

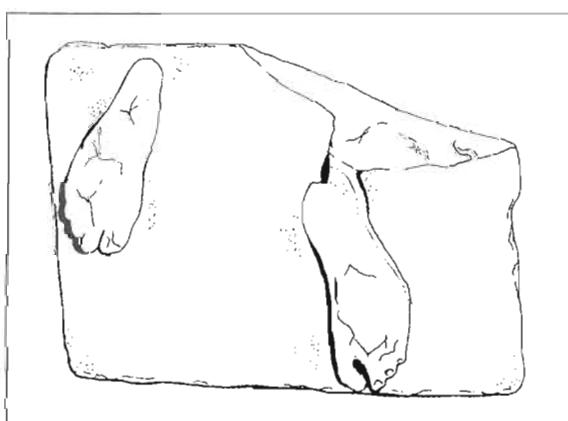
5. ŽENSKI KIP BEZ GLAVE OBUĆEN U STOLU

Mramor: žućkasto-bijeli s finim zrnima.

Blok koji je bio upotrijebljen za obučeno tijelo bio je samo c. 0.23 m debo. Ravna površina je pripravljena s lijeve strane stražnjeg dijela gornjeg dijela tijela, kako bi se tu prilijepio posebni dio kamena, da bi se ojačala ramena i torzo.

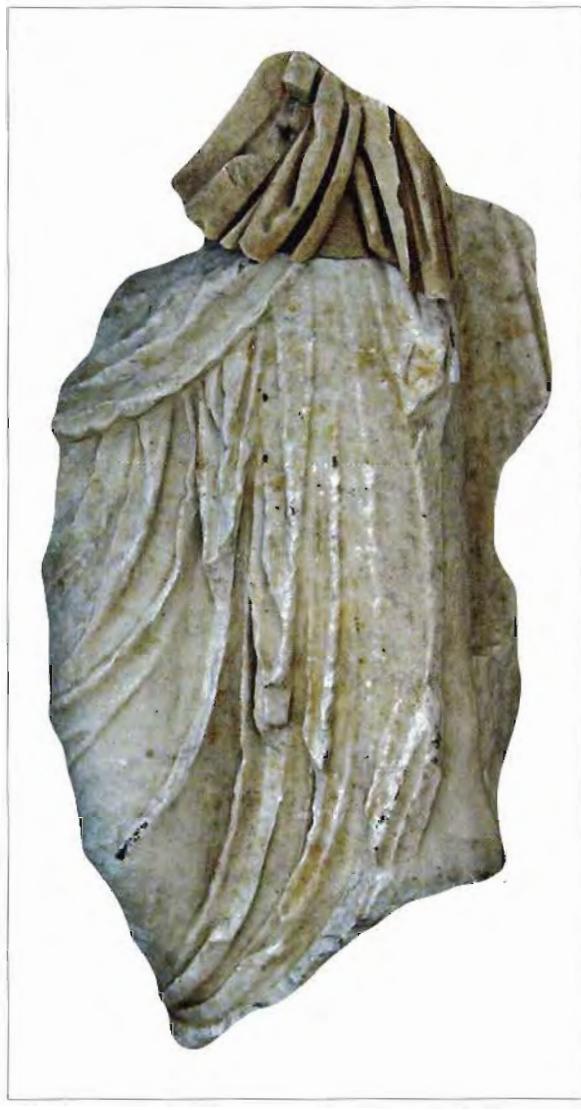
Glava: bila je umetnuta unutar kružnog ovratnika tunike, u utor oblika obrnutog krnjeg stožca, širine 130-140 mm, 130 mm od prednje do stražnje strane, i 140 mm u dubini u stražnjem dijelu, 60 mm u prednjem dijelu, izdjan šiljastim dlijetom.

Ljeva ruka: dodana je od zapešća, postavljena u plitki utor ravnog dna, grubo obraden. Željezni klin, pravokutna ili okruglog presjeka, 14 x 14 mm, ostao je unutar svog mjesto.

Sl. 28. Donji dio torza (stari i novi, mali, ulomak)

Sl. 29. Ljeva strana torza

Desna podlaktica: bila je pridodana od lakta, gdje prestaju rukavi. Utor za pravokutni klin, 11 x 12 mm u presjeku, sačuvan je u dubini od 25 mm, ali nedostaje ostatak površine predviđene za spajanje. Klin je nestao ali neki tragovi njegova pričvršćivanja su preostali.

9. NAGI MUŠKI KIP BEZ GLAVE S PLAŠTOM PREBAČENIM PREKO LIJEVE RUKE

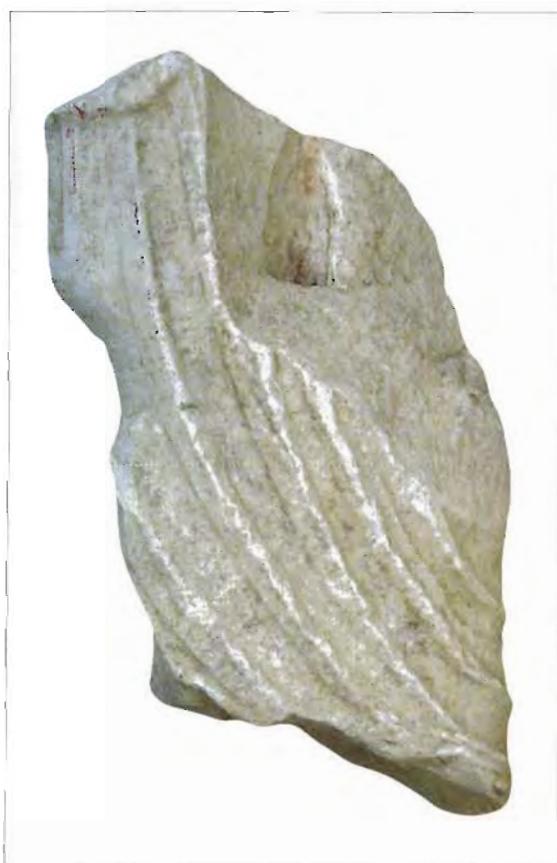
Mramor: žućkasto-bijeli s finim zrnima.

Lik je stajao na svojoj desnoj nozi, dok mu je lijeva opuštena. Glava, stražnji dio oba ramena, lijeva ruka i lijeva šaka, bile su isklesane od pet zasebnih komada, a ti pridodani većem bloku koji je činio ostali dio tijela. Desna ruka u jednom komadu, spuštalala se uz torzo, s kojim je bila spojena premosnicom, od koje je ostatak vidljiv na desnom kuku. Željezni klin (25 x 11-15 mm), vidljiv u oštećenoj površini iznad desnog ramena, vjerojatno, pripada spaju koji je bio s komadom nadodanim na desno rame; druga je mogućnost da pripada naknadnom popravku, ukoliko

se desna ruka bila razbila (figg. 11-12).

Glava: bila je spojena u osnovi vrata u plitkom konkavnom utoru, samo 30-40 mm dubokom u prednjem dijelu, 200 mm x 130 mm. Najveći dio stražnjeg dijela utora bio je oblikovan od dijelova koji se činili ramena a nedostaju, a spoj je bio učvršćen pravokutnim klinom, 25 x 30 mm u presjeku, postavljenim 75 mm u dno utora. Iako sam klin nedostaje, preostaju tragovi pričvršćenja, koji ukazuju da je bio željezni. Nije bio paralelan s prednjom stranom grudnog koša, već u zaokrenutom kutu, što ukazuje da je i glava bila tako zaokrenuta - na svoju desnu stranu.

Lijevo rame: komad je dodan da bi se oblikovao gornji dio ramena i bio je spojen, kako uz blok torza tako i na blok koji je oblikovao lijevu ruku. Površina torza namijenjena za spajanje je brušena i ima pravokutan željezni klin, 15 x 15 mm, u centru. Površina za spajanje bloka s lijevom rukom također je brušena ali nema klina.

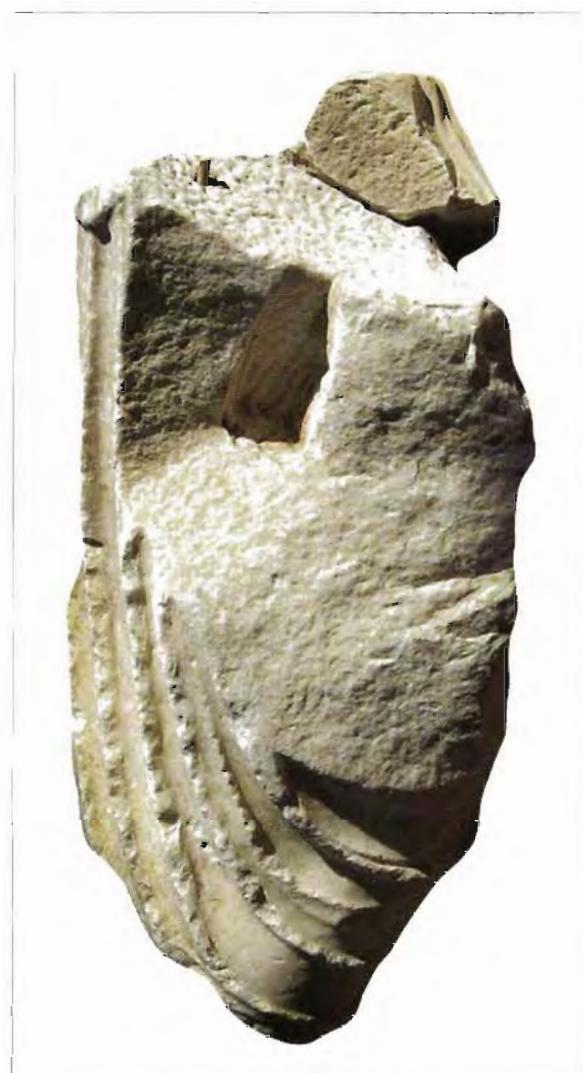
Ljeva ruka: cijela lijeva ruka obuhvaćena draperijom je od posebnog bloka, spojena s ravnim donjim dijelom uz lijev bok; tu crtu spajanja prikriva draperija. Površina za spajanje je obradena finim zupčastim dlijetom. U razbijenom dijelu vidljiv je široki pravokutni klin položen vodoravno, 25 x 25 mm u presjeku i 55 mm u pridodanom bloku. Sudeći po boji mramora, za prepostaviti je i drugi klin za još sigurnije spajanje na nešto višem dijelu.

Ljeva šaka: bila je spojena gdje ručni zglob izlazi iz draperije, s plitkim utorom, pojačanim kružnim željeznim klinom, 14-15 mm u presjeku.

Desno rame: površina za spajanje je ravna a razbijena na kraju ruke, bez traga klina.

10. NAGI MUŠKI KIP BEZ GLAVE S PLAŠTOM PREBAČENIM PREKO LIJEVE RUKE
Mramor: bijeli s finim kristalima.

Lik je stajao na svojoj desnoj nozi, dok mu je lijeva opuštena, poput kipa br. 9, i bio je sastavljen od četiri komada mramora. Glava, gornji dio lijevog ramena, stražnji dio gornjeg dijela lijeve ruke s pripadajućim stražnjim dijelom, bili su isklesani od zasebnih komada. Obje ruke i šake bile su, izgleda, isklesane u jednom komadu, u kojem je bio isklesan i ostali dio tijela. Uočljiv

je i ostatak premosnice s gornjeg dijela desnog bedra s desnim ručnim zglobom. U naborima draperije, iznad lijeve podlaktice, je uski žlijeb koji je morao primiti neki atribut drugog materijala, koji je bio pridržavan lijevom rukom. Potporanj u vidu debla, uz desnu nogu, ima uklesana dva duboka udubljenja za jako željezo koje je bilo spojeno s plintom, kako bi se ojačao kamen ili popravilo napuknuće.

Glava: bila je spojena u vrhu vrata, s donjim spojem u obliku slova V, ispod brade, i ojačana kružnim željeznim klinom dijametra 20 mm. Frakturna spoja 2002. otkrila je dužinu klina od 70 mm. Mišićni trag donjeg dijela brade ukazuje da je glava bila tako zaokrenuta: na svoju desnu stranu.

Ljevo rame (gornji dio): komad je dodan da bi se oblikovala draperija na ramenu i mali dio mišića. Površina namijenjena za spajanje je obradena zubatim dlijetom (5/ c.18 mm) ali nema klina.

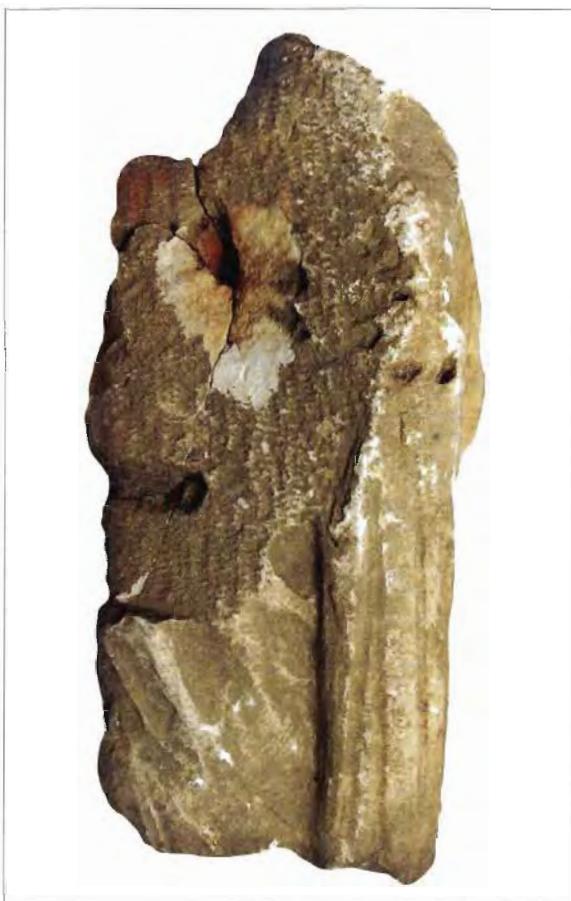
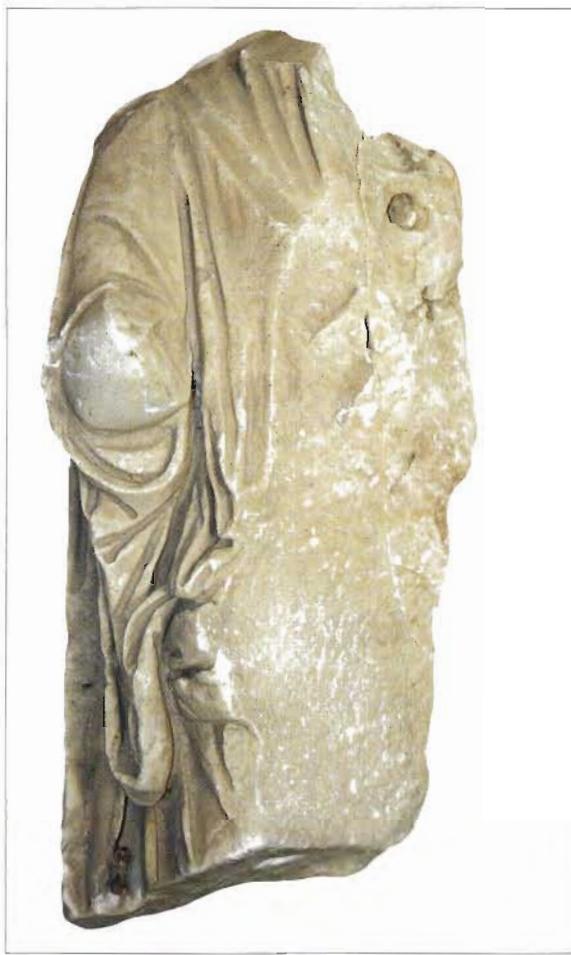
Sl. 30. Stražnja strana torza

Sl. 31. Desna strana torza

Sl. 32. Gornji dio togata (dječaka)

Sl. 33. Desna strana togata (dječaka)

Sl. 34. Stražnja strana togata (dječaka)

⁴² Analize mramora bile su napravljene u LEMLA (UAB-ICAC) sa strane prof. A. Álvarez mikroskopskim proučavanjem prolazećeg svjetla; br. uzorka ove skulpture je 027081.

⁴³ G. TRAVERSARI, *Statue iconiche femminili cirrenaiche. Contributi al problema delle copie e rielaborazioni tardo-ellenistiche e romano-imperiali*, Roma 1960, pp. 56-61, br. 19-23; SALETTI, *La scultura cit.* (bilj. 32), p. 87, fig. 39 za skulpturu iz Porto Torres, Muzej Sassari, koju autor datira u klaudijevsku epohu.

⁴⁴ Cf. poglavito zbog tipa, A. ALEXANDRIDIS, *Die Frauen des römischen Kaiserhauses*, Mainz 2004, pp. 265-270 i 305; A. FILGES, *Standbilder jugendlicher Göttinnen. Klassische und Gewandstatuen mit Brustwulst und ihre kaiserzeitliche Rezeption*, Köln 1997; R. KABUS-JAHN, *Studien zur Frauenfiguren des vierten Jahrhunderts vor Christus*, Darmstadt 1963, pp. 1-32; G. MEINERT, *Ein weiblicher Mantel torso*, in *Neue Forschungen zu Neandria und Alexandria Troas*, Asia Minor Studien, Bd. 11, E. SCHWERTHEIM - HWERIEGARTZ (edd.), Bonn 1994, pp. 175-182; C. SALETTI, *Il ciclo statuario della basilica di Velleia*, Milano 1968, pp. 23-26; G. TRAVERSARI, *La 'Giustizia' di Venezia a Rialto*, in *Revista di Archeologia*, XV 1991, pp. 82-83.

Lijevo rame (stražnji dio): komad je dodan, deboe oko 11 cm, širok 25 cm i dug 45 cm, i pričvršćen uz stražnju površinu glavnog bloka, kako bi se dobio ležaj koji će nositi njegovu težinu, a bio je na vrhu pričvršćen malim željeznim klinom (dijametra 8 mm).

11. POLUNAGI MUŠKI KIP BEZ GLAVE

Mramor: bijeli s finim zrnom, u donjoj polovici više siv i u prugama.

Figura, stojeci na desnoj nozi, s obje spuštene ruke, bila je složena od dva bloka, spojena u razini ispod kukova. Šest manjih komada bili su pridodani gornjem bloku, da bi se formirala glava, desna ruka od ispod ramena, neki dijelovi draperije sa stražnje strane, dio vanjskog gornjeg dijela lijeve ruke, dio draperije s vanjske strane lijevog lakta, i lijeva šaka. Uporaba dva posebna komada koja su nadodana s vanjske strane lijeve ruke, a koja se spajaju ondje gdje se spaja tijelo i draperija, mogu ukazivati da je mramor gornjeg dijela tijela bio predviđen bolje kakvoće od onoga za donji dio tijela. Uski, neobradeni, stup sa stražnje strane desne noge bio je vjerojatno ostavljen kao potporanj. Na njegovu vrhu je znatna rupa nejasne funkcije. Kako je kamen uokolo te rupe razbijen, moglo

Sl. 38. Ulomak portreta

⁴⁶ J.-CH. BALTY - LTY AZES, *Portraits impériaux de Béziers. Le groupe statuaire du forum*, Toulouse 1995, pp. 54-59, br. 3. Cf. BOSCHUNG, *Gens Augusta* cit. (bilj. 45), pp. 182-184, posebno bilj. 1305; G. GRIMM, *Zum Bildnis der Julia Augusta*, in *RM*, LXXX 1973, pp. 279-282; U. HAHN, *Die Frauen des römischen Kaiserhauses und ihre Ehrungen im griechischen Osten*, Saarbrücken 1994, pp. 106-117; F. JOHANSEN, *Julia, Kejsar Augustus' datter*, in *Meddelelser fra Ny Carlsberg Glyptothek*, 49, 1993, pp. 95-113; E. ROSSO, *L'image de l'empereur en Gaule romaine. Portraits et inscriptions*, París 2006, pp. 343-345, br. 122. Cf. bilj. 7 i ALEXANDRIDIS, *Die Frauen* cit. (bilj. 44), p. 117, br. 5: *samo reljefs Ara Pacis*.

⁴⁷ U. KRON, *Eine Pandion-Statue in Rom. Mit einem Exkurs zu Inschriften auf Plinthen*, in *Jdl*, XCII 1997, pp. 149-150 o statui iz Olimpije atenskog kipara Eleusiniosa.

⁴⁸ ROSE, *Dynastic Commemoration* cit. (bilj. 24), pp. 172-174, br. 112.

⁴⁹ MARIN et al., *The Rise and Fall* cit. (bilj. 4), pp. 158-166; IIID, *Divo Augusto* cit. (bilj. 4), pp. 158-166, 365-368; IIID, *L'Augusteum di Narona* cit. (bilj. 4), pp. 50-51.

⁵⁰ WJNKES, *Livia, Octavia, Julia* cit. (bilj. 45), pp. 186-187, br. 109. Isti autor datira u Augustovu epohu portret iz bazilike u Korintu, jedan od dva za koje drži da sigurno pripadaju Julijima (pp. 220-223). S druge strane, BARTMAN, *Portraits of Livia* cit. (bilj. 45), p. 176, br. 67 i fig. 45, p. 48 drži vjerojatnijim da je ta skulptura iz Kartage iz Klaudijeve epoke, i ALEXANDRIDIS, *Die Frauen* cit. (bilj. 44), p. 132, br. 39 smješta u epohu kasno-tiberijsku protoklaudijevsku.

⁵¹ Cf. bilj. 42. Uzorak LEMLA 027083 (tijelo) i 027086 (plast).

⁵² P. ZANKER, *Klassizistische Statuen*, Mainz 1974, p. 101, u svezi Antinosa iz Kapitolinskih muzeja.

⁵³ H. JUCKER, *Julisch-claudische Kaiser und Prinzenbildnisse als Palimpseste*, in *Jdl*, XCVI, 1981, pp. 252-254; CH. VORSTER, *Römische Skulpturen des späten Hellenismus und der Kaiserzeit: I. Werke nach Vorlagen und Bildformeln des 5. und 4. Jahr v. Chr. Vatikanische Museen. Museo Gregoriano Profano ex Lateranense*, Mainz 1993, pp. 108-109, br. 45. O tom položaju blamide, cf. S. GEPPERT, *Castor und Pollux. Untersuchung zu den Darstellungen der Dioskuren in der römischen Kaiserzeit*, Charibdis 8, Münster 1996, pp. 87-93.

Lijeva ruka: vjerojatno je uski komad mramora na koso otklesanoj vanjskoj strani gornjeg dijela ruke, između dva ruba, popunio oblik ruke sakrivajući nedostatak u glavnom bloku. Nema traga utoru ni spojnici; površina je bila obradena oštro zašiljenim alatom, kako bi se moglo upotrijebiti jako ljepilo.

Lijeva ruka (draperija): dodatak, od kojega je dio preostao, u nastavku spuštanja komada od kojega je oblikovan gornji dio ruke, popunio je draperiju okolo podlaktice i tvorio je dio utora za lijevu šaku. Površina za spajanje bloka za tijelo je ravna, obradena zubačom poput one na spoju po sredini tijela. Spoj je učvršćen pravokutnim željeznim klinom, 15 x 25 mm u presjeku, koji je postavljen okomito svojom dužom osovinom, koja je sačuvana u dubinu 45 mm.

Lijeva šaka: plitki spoj utorom na zapešću odgovara naborima draperije preko zapešća, pojačan je željeznim klinom sačuvanim in situ, 15 mm širokim, vjerojatno kružnog presjeka.

Draperija na stražnjem dijelu: komad je pridodan straga na gornji blok, vjerojatno nakon što je bio pridodan donjem bloku.

Mjerilo: razmak između bradavica je 296 mm (točno 1 rimska stopa), ali su različite udaljenosti od pupka (lijeva 315 mm, desna 275 mm).

12. POLUNAGI MUŠKI KIP BEZ GLAVE

Mramor: (torzo) žućkasto-bijeli s finim zrnom, (donji dio tijela) sivkasto-bijeli s finim kristalima.

Figura, stojeći na desnoj nozi, s obje spuštene ruke, bila je složena od dva bloka, spojena u razini kukova, gdje je bio gornji rub draperije. Lijeva ruka do lakta bila je isklesana kao dio gornjeg bloka, lijeva šaka je dodana na donji blok, dok ih je jedan komad, postavljen između, povezivao draperijom. Drugi je komad bio dodan od straga, da bi se prikazao gornji nabor plašta u visini kuka. Sedam manjih komada bili su pridodani gornjem bloku, da bi se formirala glava i desna ruka.

Srednji dio tijela: spoj je bio napravljen po sistemu širokog utora, tako da je donji dio gornjeg bloka ulijegao u udubljeni gornji dio donjeg bloka, što je odgovaralo naborima draperije. Obje su površine, namijenjene za spajanje, bile grubo obradene šljastim dljetom, te su vjerojatno bile u spoju učvršćene finim cementom, bez klinova.

Glava: razbijena površina između ramena ima po sredini rupu 25 x 18 mm, 25 mm duboku, s tragovima željeza od klina. Sačuvana dubina izgleda premala, da bi primila glavu na usadihanje u osnovi vrata, stoga je vjerojatniji spoj pod bradom, kao kod kipa br. 11. Očito je razbijanje izvršeno udarcima jake motike.

Desna ruka: spoj je bio je ravan, točno ispod pazuha, sad je rekonstruiran od ulomaka, kao i ostatak pravokutne rupe za željezni klin, 16 x 20 mm, sačuvana je u dubinu bloka tijela 60 mm.

Lijeva šaka: nadodana je od ručnog zgloba ravnim spojem unutar djelomičnog utora, kojega su činili nabori draperije preko zapešća. Kružni željezni klin, 15 mm u presjeku, pričvrstio je šaku, koja je bila okrenuta prema dolje. Plitki žlijeb u draperiji iznad zapešća sliči na onaj kod kipa br. 10, te ukazuje na sličan atribut.

Lijeva podlaktica: trokutni umetak, od istog mramora kao i torzo, oblikuje nabore draperije oko lijeve podlaktice, sa spojem na dijagonalu iznad lakta i s vodoravnim spojem iznad šake. Površine za spajanje su polirane abrazivima.

Draperija na stražnjem dijelu: komad mramora, da bi oblikovao stražnju draperiju, je vjerojatno pridodan

straga na donji blok, na što ukazuje ravna površina ovog potonjeg sa stražnje strane dijela utora.

Mjerilo: razmak između bradavica je 300 mm, udaljenost od pupka: lijeva 310 mm, desna 280 mm.

15. BAZA S DVA BOSA STOPALA

Mramor: bijeli s finim zrnom.

Pravokutna baza zakošene površine, 90 mm debela, vrlo slična onoj kipa br. 17, ali u obrnutoj slici i manjem mjerilu. Dužina bosog stopala (310 mm) slaže se s onom kipa br. 7. Kip se vjerojatno oslanjao na svoju lijevu nogu, do koje je ostatak potpornja arhitektonskog karaktera, možda malog žrtvenika ili stele.

Površina baze između stopala je dovršena ravnim dlijetom, u više pravaca; obrada od lijevog stopala prema rubu je pomnijivija, sa širim alatom. Prednji dio baze je raden zubačom i opažaju se kružne udubine i okomiti tragovi točaka dlijeta.

16. MALI KIP (DIJETE) U TOGI

Mramor: bijeli s vrlo finim zrnom.

Neovisno o maloj veličini, glava kipa je bila posebno radena, bila je spojena nasadišvanjem u grubo oblikovani utor unutar ovratnika, a tijelo je bilo sastavljeno od najmanje dva komada. Ravna površina obrađena je srednjom zubačom (4th/c. 18 mm) sve do dijela prepona, uočljiv je željezni klin (25 mm presjeka) prema gore i pravokutno udubljenje (20 mm x 80 mm) prema donjem dijelu, vjerojatno za klampu, možda pri nekom popravku (fig. 34). Kružna rupa (presjeka 15 mm) vidljiva je u razbijenom prednjem dijelu kipa.

Amanda Claridge

IKONOGRAFIJA

KIP BR. 5

Kip je od penteličkog mramora.⁴² Odgovara tipu "kore praxitelica", vrlo blizak kipu kore u Vatikanu.⁴³ Glavna karakteristika tipa je u položaju pale koja dijagonalno prelazi preko torza, preko desne strane ispod grudi, da bi pokrila lijevo rame; naša skulptura nije imala glavu pokrivenu velom (*capite aperto*). Najnovija bibliografija katalogizira taj tip kao "Schulterbauschtypus", u kojem pak A. Filges razlikuje 15 skupina, ne izričitim u različitostima.⁴⁴ Taj je tip bio izabiran za prikazivanje raznih carica

i princeza julijevsko-klaudijevske dinastije, pa i za Liviju; sjetimo se ciklusa bazilike na lokalitetu *Velleia*, kao i kolosalne Livije iz *summa cavea* teatra u *Leptis Magna*.⁴⁵

S obzirom na mjesto gdje je kip bio pao, do statue koju smo interpretirali kao kip Agripe (br. 7), predlažemo ovaj kip identificirati s Julijom, koju poznajemo osobito po portretima koje su proučili J.-Ch. Balty i D. Cazes studirajući glavu pronađenu na lokalitetu Béziers.⁴⁶

Kronološki stavljamo ovaj kip u paralelu s kipom br. 7 (Agripa), unutar augustovske kronologije (prije god. 2. pr. Kr.),⁴⁷ nakon kojeg slijede skulpture br. 9 i 10. Paralelu za postavljanje Julije do Agripe, u vrijeme kad je već bila Tiberijeva žena, možemo naći u Efezu, u vratima koja su dva oslobođenika Augusta i Agripe posvetila 4.-3. god. pr. Kr.⁴⁸

Jednostavni stil nabora, u negativu oblika V, na vrhu zavrnut, kao i način na koji tkanina pokriva lijevo rame, slični su skulpturi br. 6, za koju smo predložili identifikaciju s Livijom.⁴⁹

Datacija R. Winkesa skulpture C 933 iz Muzeja Bardo, koja je pronađena u odeonu u Kartagi, u kasnoaugustovskom periodu, nuka nas da naš kip datiramo u sredinu Augustove vladavine.⁵⁰ Mislimo, s obzirom na helenističke tradicije radionica u istočnom dijelu Rimskog carstva, kao i na grčke mramore i stil skulptura u Augusteumu Narone, da su one vjerojatno bile isklesane ili u samoj Ateni ili u nekoj otočnoj radionici. To je pitanje za dublje proučiti, ali želimo skrenuti pozornost da je stil naronitanskih kipova teško datirati ako se kao paralele uzimaju primjeri sa Zapada.

KIPOVI BR. 9-10

Držimo korisnim obraditi zajedno ova dva kipa.

Tijelo skulpture br. 9 je od parskog mramora krupnog zrna, dok je plašt od penteličkog mramora.⁵¹ Izgleda da potječe od modela oko 460. god. pr. Kr., prema tipu Apolona iz Onfalosa.⁵² Plašt se spušta s lijevog ramena, gdje je bio pričvršćen kružnom kopčom, kao što je to poznato na mnogim skulpturama,⁵³ a odgovara modelu Diomeda Cumas-München.⁵⁴

Skulptura br. 10, od parskog mramora srednjeg do krupnijeg zrna,⁵⁵ koja pripada tzv. "Schulterbauschtypus",⁵⁶ predstavlja slične karakteristike sa skulpturom br. 9. Može se uvrstiti među statue s portretom koji je potjecao od Hermesa Richelieu;⁵⁷ ta statua ima kaducej za atribut

⁵⁴ C. MADERNA, *Iuppiter, Diomedes und Merkur als Vorbilder für römische Bildnisstatuen*, Heidelberg 1988, pp. 196-215.

⁵⁵ Cf. bilj. 42. Uzorak LEMLA 027087.

⁵⁶ Cf. o položaju plašta, VORSTER, *Römische Skulpturen* cit. (bilj. 53); MADERNA, *Iuppiter* cit. (bilj. 54), pp. 240-243, br. H 21-25; H. OEHLER, *Untersuchungen zu den männlichen römischen Mantelstatuen: I. Der Schulterbauschtypus*, Berlin 1961, pp. 35-49.

⁵⁷ MADERNA, *Iuppiter* cit. (bilj. 54), pp. 82-84.

⁵⁸ BOSCHUNG, *Gens Augusta* cit. (bilj. 45), p. 67, br. 19.1; G. DAREG-GI, *Il ciclo statuario della 'basilica' di Otricoli: la fase giulio-claudia*, in *Bulletino d'Arte*, LXVII 1982, pp. 12-14, br. 1; MADERNA, *Iuppiter* cit. (bilj. 54), p. 199; ROSE, *Dynastic Commemoration* cit. (bilj. 24), pp. 97-98, br. 25.

⁵⁹ CAPUTO - TRAVERSARI, *Le sculture* cit. (bilj. 45), pp. 27-30, br. 7-8; GEPPERT, *Castor und Pollux* cit. (bilj. 52), pp. 149-155 o *Dioskuri* iz Virunum (P 10 a-b, figs. 34-37, s mačem), iz *Leptis Magna* (P 16 a-b), iz *Napulja* (P 23 a-b, figs. 21-22), iz *Baiae* (P 24, figs. 27-29, s mačem) i iz *Kartage* (P 28, figs. 30-33); T.

LORENZ, *Die Dioskuren in der römischen Plastik*, Mededelingen van het Nederlands Instituut Rome, 38, 1976, pp. 17-27 i tab. 19 o *Dioskuri* iz *Leptis Magna*, jedan od kojih podiže mač kao što to čini i *Dioskur* iz *Baiae* (*Ibidem* p. 20, tab. 11, br. 14); A.-K. MASSNER, *Bildnisangleichung. Untersuchungen zur Entstehungs- und Wirkungsgeschichte der Augustusporträts* (43 v. Chr.-68 n. Chr.), *Herrscherbild IV*, Berlin 1982, pp. 53-60, s važnim komentarima o replikama i evoluciji tipologije skulptura *Gaja i Lucija Cezara*, poglavito na temelju primjera iz Korinta; E. SIMON, *Augustus. Kunst und Leben in Rom um die Zeitenwende*, München 1986, pp. 68-72.

umjesto mača, koji je vjerojatno imala naša statua poput one Diomeda Cumas-München ili Augusta iz Otricoli.⁵⁸ Naša skulptura ima jasan otisak atributa na naborima plašta na podlaktici.

Ta shema dva muška kipa u herojskoj nagosti, samo s plaštem prebačenim preko lijevog ramena, ista je koju zatičemo kod skupina dva Dioskura i istu su prilagodili i za ikonografiju Gaja i Lucija Cezara.⁵⁹ Kao najbolje sačuvanu paralelu navedimo tri statue iz bazilike u Korintu, koje se uglavnom datiraju u Augustovo vrijeme;⁶⁰ jedna predstavlja Augusta *capite velato* a druge dvije Gaja i Lucija Cezare. Kip koji je sačuvan cijeli, za neke Gaj za neke Lucije, predstavlja jasnu paralelu s našom skulpturom br. 10, ako zanemarimo da se na korintskom kipu plašt prebacuje preko podlaktice na način suprotan od naronitanskog kipa: od straga prema naprijed, kao što je to i u slučaju Hermesa Richelieu.

Smatramo da dva naronitanska kipa predstavljaju sinove Agripe i Julije, te Augustove posinke.⁶¹ Poradi jednostavnih, strogih, osobina izrade oba kipa, predlažemo dataciju u Augustovo doba, malo prije prerane smrti dva mladića. Čini nam se da obje skulpture možemo uvrstiti u proces prihvatanja rimskih ikonografskih modela koji su bili razrađeni u ambijentu obilježenom grčkom kulturom.⁶² Stoga bismo vremenski smjestili oba kipa nakon podizanja statue Augusta u oklopu (br. 13) iz 10. god. pr. Kr. i kratko vrijeme prije kamenog reljefa rostre, koji je ubiciran na naronitanskom forumu u kasnoaugustovsko ili Tiberijevo vrijeme.⁶³

KIPOVI BR. 11-12

Oba su kipa bila izrađena od penteličkog mramora.⁶⁴

I u ovom slučaju predlažemo zajedničku analizu; smatramo da su kipovi bili smješteni u slijedu statue br. 4 (Antonija?).⁶⁵

Kip br. 11 sačuvao je donji dio vrata i htjeli smo ustanoviti ako se može uočiti dodirna točka s fragmentarnim portretom, kojega držimo za portret Germanika, jedinom muškom glavom julijevsko-klaudijevske dinastije nadrenom unutar Augsteuma, ali to nije bilo moguće. Raščlamba Germanikova portreta, koju je poduzeo E. Marin,⁶⁶ približuje ovaj portret tipu Béziers, koji je datiran u prototiberijanski period, što bi moglo odgovarati statui br. 11, u čemu nam pomaže

i paralela s cjelevitom statuom Germanika iz Veyes s "Hüftmantel" i portretom tipa Béziers.⁶⁷

Kip br. 12 je praktički identičan po ikonografiji i modelu u odnosu na br. 11, osim u tehničkom smislu, s obzirom da ova skulptura ima torzo koji uliježe unutar donjeg dijela. Čini nam se izvjesnim da su oba kipa (11 i 12) bila izrađena istovremeno i od iste radionice s nekim izrazitim osobinama, poput nabora u negativu od oblika V vodoravnog i poput zakriviljenih nabora poviše desnog koljena kod oba lika.

Ovaj tip statue se upotrebljavao za uzveličati pobjednika u helenističko doba i postoje rani primjeri u Italiji već u prvoj polovini I. st. pr. Kr. s realističkim portretom; dva najpoznatija su tzv. "Navarca" iz Akvileje i glasoviti general iz Tivolija, u *Museo Nazionale Romano*, u Palazzo Massimo.⁶⁸ Od početka Carstva taj tip statue-portreta ("Hüftmanteltypus") bio je najviše upotrebljavan poradi veličanja članova carske obitelji, od trenutka kada je adaptiran za lik koji će prikazati *divus Iulius*⁶⁹ i moguće se adaptirao i za neke prikaze Augusta, za njegova života, kao što je to vrlo mnogo raspravljan kip iz teatra u Arlesu.⁷⁰

Za identifikaciju naših kipova br. 11 i 12, posegnut ćemo za glasovitim reljefom iz Ravene, o kojem se toliko pisalo.⁷¹ Za nas je najujverljivija interpretacija E. Simon, koja ga datira u Klaudijevu vrijeme, prepoznavajući četiri osobe: Druza *maior*, Germanika, Antoniju i Augusta, slijedeći u tome ono što je pisao H. Jucker.⁷² Ako je to tako, možemo zaista u kipovima br. 4, 11 i 12 Augsteuma u Naroni prepoznati sličnu dispoziciju kao na reljefu iz Ravene.

Ne možemo isključiti da je statua br. 12 lik Druza *minor*, koji je često prikazivan uz svog rodaka Germanika, budući da je istoga Tiberije posinio. Možemo uvesti u obzir skupinu iz Nemi, u kojoj je V. Poulsen prepoznao Tiberija, Germanika i Druza *minor*, datirajući ih prije 23. god. po. Kr.⁷³ Kao raniji datum, možemo uvesti u obzir i ikonografski program pročelja hrama Augusta i Rome sa starog foruma u *Leptis Magna*; u središnjem kvartetu su Germanik i Druz *minor*, kojemu se na lijevoj strani nalazi statua Antonije *minor*.⁷⁴

Zaključno, predlažemo da u Augsteumu u Naroni prepoznamo statuu Germanika (br. 11) i Druza *maior*, ne isključujući mogućnost da bi to mogao biti i Druz

⁵⁶ BOSCHUNG. *Gens Augusta* cit. (bilj. 45). p. 64. br. 17.2 i 17.3; C. E. DE GRAZIA. *Excavations of the American School of Classical Studies Corinth: the Roman Portrait Sculpture*. Diss. Columbia University 1973. pp. 193-108. br. 11-12; F. P. JOHNSON. *Corinth IX. Sculpture 1896-1923*. Cambridge Mass. 1931. pp. 70-76. br. 135-136; MADERNA. *Luppliter* cit. (bilj. 54). pp. 236-238. br. II 17-18; J. POLLINI. *The Portraiture of Gaius and Lucius Caesar*. New York 1987. pp. 19-21 i 99. br. 14. i 107. br. 38; B. S. RIDGWAY. *Sculpture from Corinth*. in *Hesperia*. L 1981. p. 432; ROSE. *Dynastic Commemoration* cit. (bilj. 24). pp. 138-139. br. 69; SIMON. *Augustus. Kunst und Leben* cit. (bilj. 59). pp. 69-70. fig. 84; E. H. SWIFT. *A Group of Roman Imperial Portraits at Coriulb.* in *AJA*. XXV 1921. p. 362.

⁵⁷ Cf. BOSCHUNG. *Gens Augusta* cit. (bilj. 45). pp. 185-187.

⁵⁸ MASSNER. *Bildnisangleichung* cit. (bilj. 59). pp. 57-60; P. ZANKER. *Ein Augustusenkel als klassischer Preis*. in *Beiträge zur Ikonographie und Hermenentik. Festschrift für Nikolaus Himmelmann* (Bonn. Jahrb. B. 47). Mainz 1989. pp. 351-354.

⁵⁹ E. MARIN. *The urbanism of Salona and Narona inside Roman Dalmatia*. in *Dalmatia. Miscellanea* J. J. Wilkes. Oxford 2006. pp. 75-77.

⁶⁰ Cf. bilj. 42. *Skulptura 11 ima dra uzorka* (supra: LEMLA 027089 i infra: 027090). *Skulptura 12 tri uzorka* (LEMLA 027091. 027092 i 027093).

⁶¹ MARIN - R. CLARIDGE - KOLEGA - RODÀ. *Le due sculture inedite* cit. (bilj. 5). pp. 180-184. 189-196. 198-199. 201-203.

⁶² MARIN. *The temple of the imperial cult* cit. (bilj. 3). pp. 104-106.

⁶³ BOSCHUNG. *Gens Augusta* cit. (bilj. 45). p. 49. br. 7.7; K. FITTSCHEN. *I ritratti di Germanico*. in *Germanico. La persona, la personalità, il personaggio nel bimillenario della nascita. Atti del Convegno Macerata-Perngia 1986*. G. BONAMENTE - NAMENTEGOLOANI (edd.). Macerata 1987. p. 208.

⁶⁴ O statui iz Akrileje (inv. 51965). cf. V. SANTA MARIA SCRINARI. *Museo Archeologico di Aquileia. Catalogo delle sculture romane*. Roma 1972. p. 28. br. 81. O generalu iz Tirolja (inv. 106513). cf. M. SAPELLI. *Il generale di Tiroli. Soprintendenza Archeologica di Roma*. studeni 1997.

minor (br. 12). Glede mjesata na kojem su kipovi pali, čini nam se da se tu možda očituje želja cara Klaudija da pred njegovim likom (br. 14) budu oni njegova brata i, potom, njegova oca ili njegova rodaka, što se izgleda

očitovalo promjenom mjesata tih kipova u Augusteumu, u klaudijevskoj fazi hrama.

Isabel Rodà

⁶⁹ F. MAGI, *Augusto e la politica delle immagini. Lo Hüfthalantelypus. Sul significato di una iconografia e sulla sua formazione*, in *Rivista di Archeologia*. XIV 1990, pp. 63-76; NIEMEYER, *Studien cit.* (bilj. 37), pp. 101-104, br. 71-81.

⁷⁰ ROSSO, *L'immagine dell'imperatore* cit. (bilj. 46), pp. 102-105 i 325-327, br. 111.

⁷¹ Sažetak problematike do godine 1973., cf. D. BARALDI SANDRI, *Problema del rilievo di Augusto conservato nel Museo Nazionale di Ravenna*, in *Felix Ravenna*. VI-VII 1973, pp. 11-52 i E. LA ROCCA, *Claudio a Ravenna*, in *La Parola del Passato*. XLVII 1992, pp. 291-310. Cf. E. MARIANI, *Il rilievo di Ravenna*, in *Augusto in Cisalpina* cit. (bilj. 45), pp. 243-254. i ROSE, *Dynastic Commemoration* cit. (bilj. 24), pp. 260-261, br. 30. Ne izgleda naručujućim interpretacijama vjerojatnom interpretaciju J. POLLINI, *Gnaeus Domitius Abenobarbus and the Ravenna Relief*, in *RM*. LXXXVIII 1981, pp. 117-140. Bibliografija i odgovarajuće identifikacije: ALEXANDRIDIS, *Die Franken* cit. (bilj. 44), p. 128.

⁷² SIMON, *Augustus. Kunst und Leben* cit. (bilj. 59), pp. 78 i 81, fig. 102; H. JÜCKER, *Die Prinzen auf dem Augustus-Relief in Ravenna*, in *Mélanges d'histoire ancienne et d'archéologie offerts à P. Collart*, Lausanne 1976, pp. 237-267.

⁷³ V. POULSEN, *Les portraits romains : I. République et dynastie julienne*, Copenhague 1962, pp. 84-85, br. 47-48. Cf. BOSCHÜNG, *Gens Augusta* cit. (bilj. 45), p. 108, br. 35.1-35.2; F. JOHANSEN, *Catalogue Roman Portraits I. Ny Carlsberg Glyptotek*, Copenhague 1994, pp. 120-123, br. 48-49.

⁷⁴ ROSE, *Dynastic Commemoration* cit. (bilj. 24), pp. 182-184, br. 125; W. TRIJLAJICH, *Der Germanicus-Bogen in Rom und das Monument für Germanicus und Drusus in Leptis Magna*, Archäologisches zur *Tabula Siarensis*, in *Estudios sobre la tabula Siarensis. Anejos de Archivo Español de Arqueología* IX, J. GONZÁLEZ-J. ARCE (edd.), Madrid 1988, pp. 51-60.

RIASSUNTO

LE SCULTURE DELL'AUGUSTEUM DI NARONA (NON ESPOSTE E NON PUBBLICATE NEL 2004)

Emilio MARIN, Amanda CLARIDGE, Marija KOLEGA, Isabel RODÀ

La città di Narona (oggi Vid presso la città di Metković in Croazia) fu un'importante colonia romana situata nella valle del fiume Naron/Naro (Neretva), sulla costa orientale dell'Adriatico. La località delle "Stalle Plečaš", nel centro di Vid, attirava l'interesse per la presenza dei resti di mura antiche, frammenti architettonici decorati, e in seguito a un progetto di ricerca, circa un quinto dell'Augusteum è stato scavato nel 1995, mentre l'altra parte rimanente è stata scavata nel 1996. Il totale delle statue dell'Augusteum salirebbe a più di venti. Nel 2004 sono state esposte e pubblicate nove statue. Le ultime due statue finora pubblicate (n. 3 e n. 4), dopo 2004, sono state attribuite a Ottavia e Antonia minor?

Le cinque statue (n. 5 e n. 9-12) non sono state finora esposte, neanche alla mostra allestita nel 2004-2005 a Spalato, Oxford, Barcellona, Roma - Musei Vaticani e Zagabria. Le cinque statue sono emerse dagli scavi nel 1995, nella parte sud della cella dell'Augusteum, insieme con il più numeroso gruppo delle sculture trovate nell'Augusteum. Alla luce del fatto che il podio in muratura sul quale le statue sono state collocate era stato ampliato per mezzo delle due estensioni nella parte sud e nord della cella, abbiamo potuto interpretare queste cinque statue acefale in diacronia ai dati architettonici ed epigrafici rinvenuti.

Le statue di marmo, pubblicate nel 2004-2005 e nel 2007, furono collocate nell'Augusteum in una successione che si può delineare in quattro fasi. In relazione con la collocazione e iconografia di cinque nuove sculture in

merito, n. 5 e nn. 9-12, ipotizzate come Giulia?, Lucio e Gaio Cesare, Germanico (nel 1995, quando venne scoperta una testa, l'abbiamo subito attribuita come un probabile ritratto di Germanico oppure di suo figlio Nerone) e Druso maior, possiamo quindi completare il proposto insediamento del gruppo statuario dell'Augusteum di Narona:

1. *Inaugurazione dell'edificio, durante il regno di Augusto (verso il 10 a.C.) - statue di Augusto loricato (n. 13), di Livia? (n. 6), di Agrippa (n. 7), di Ottavia? (n. 3) e, infine, di Giulia? (n. 5), quest'ultima non oltre al 2 a.C., seguita più tardi dalle statue di Lucio e Gaio Cesare (nn. 9-10).*
2. *Regno di Tiberio - statua loricata di Tiberio (n. 17) e statua di Livia Oxford-Opuzen. Commissione di Germanico (n. 11) e di Druso (n. 12), la sistemazione delle statue su due nuove banchine.*
3. *Regno di Claudio - statua di Claudio (n. 14), di Agrippina maior? (n. 2), di Agrippina minor? (n. 1) e di Antonia minor? (n. 4). La statua di Claudio, posta all'estremo est del podio Nord, così che le sculture identificate, come quelle di suo fratello Germanico (n. 11) e di Druso (n. 12), sono ora risistemate di fronte ad essa all'estremità est del podio Sud.*
4. *Inizio dell'età flavia - statua di Vespasiano (n. 8) e completamento del ciclo. Non si ha la prova di continuità statuaria per il II sec. d. C.: solo un frammento di ritratto si data in questo periodo.*